

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
ZDRAVOTNĚ SOCIÁLNÍ FAKULTA

**MOŽNOSTI VYUŽITÍ ZVÍŘAT V ZOOLOGICKÝCH ZAHRADÁCH
V OBLASTI ZOOREHABILITACE**

Bakalářská práce

Autor: Žaneta Říhová

Vedoucí práce: Mgr. Jaroslava Eisertová , PhD.

Datum odevzdání práce: 7. 5. 2010

ABSTRAKT

Možnosti využití zvířat v zoologických zahradách v oblasti zoorehabilitace.

Přestože léčebnou sílu zvířat znali lidé již od pradávna, je zoorehabilitace velice mladý obor, který stojí na počátku své existence. Zoorehabilitaci můžeme definovat jako souhrn činností, při kterých se využívá léčebného působení různých druhů zvířat na prožitky a chování člověka.

Při dlouhodobém či opakovaném kontaktu se zvířetem byl vysledován a popsán fyziologický, psychologický i sociální pozitivní vliv na člověka. Kontakt se zvířaty může zlepšit celkové zdraví, upravit psychiku a tím i zkvalitnit život.

Cílem bakalářské práce bylo zjistit možnosti a způsoby využití zvířat v zoologických zahradách v oblasti zoorehabilitace. Dílčím cílem byla specifikace druhů zvířat, které jsou v rámci zoorehabilitace využívány v programech zoologických zahrad a depistáž programů a aktivit realizovaných v zoologických zahradách v rámci zoorehabilitace.

V teoretické části *se* pozornost *zaměřuje* nejprve na historii soužití člověka se zvířaty, poté na popsání pozitivního vlivu na vývoj a utváření osobnosti dětí a to dítěte zdravého i dětí s postižením. Dále *jsou objasněny* pojmy, které se používají v souvislosti se zoorehabilitací.

Výstupem empirické části jsou výsledky kvalitativního výzkumu ve kterém byly použity metody CAMI, zúčastněné pozorování, polostandardizovaný rozhovor, sekundární analýza dat a jako doplňující metoda fotodokumentace. Práce by měla sloužit jako vhodný edukační a propagační materiál zoorehabilitace. Dále by měla poskytovat souhrnný přehled možností a aktivit využití zvířat v zoologických zahradách v oblasti zoorehabilitace, který v současné době není žádným způsobem koncepčně sestaven.

ABSTRACT

Possibilities of the use of animals in zoos in a zoo-rehabilitation.

Although people knew about the therapeutic power of animals from of old, the zoo-rehabilitation is a quite a young field standing at the beginning of its existence. The zoo-rehabilitation can be defined as a summary of activities where is used a therapeutic action of various species to human experience and behaviour.

There was retraced and described a physiological, psychological and social positive impact on a human being at a long-term or repeated exposure. A contact with animals can improve overall health, to adjust the psyche and thus to improve the quality of life.

A goal of my bachelor thesis was to explore possibilities and ways of using animals in zoos in an area of the zoo-rehabilitation. A partial goal was a specification of species used within the zoo-rehabilitation in programmes of zoos and a screening of the programmes and activities realized in zoos within the zoo-rehabilitation.

In the theoretical part at fist I focus my attention on a history of the cohabitation of a man with animals, then on a description of a positive influence on the development and shaping of the personality of children, i.e. a healthy child as well as children with disabilities. Then I clarify terms used in connection with the zoo-rehabilitation.

Outputs of the empirical part are results from the qualitative research where I used methods of CAMI, a participant observation, a semi-standardized interview, a secondary data analysis and, as a complementary method, a photo-documentation. The thesis should serve as an appropriate educational and promotional material of the zoo-rehabilitation. Then it should provide a summary overview of possibilities and activities of using animals in zoos in the zoo-rehabilitation area, which is not currently in no way conceptually drawn.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „ Možnosti využití zvířat v zoologických zahradách v rámci zoorehabilitace“ vypracovala samostatně, pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných, Zdravotně sociální fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích.

V Českých Budějovicích dne: 7. 5. 2010

Podpis:

Poděkování

Na tomto místě bych chtěla velmi poděkovat Mgr. Jaroslavě Eisertové, PhD. za vedení mé odborné práce, cenné rady, trpělivost a čas, který mi věnovala. Také bych ráda poděkovala lektorům zoologických zahrad Praha a Děčín za jejich otevřenost a ochotu ke spolupráci. V neposlední řadě bych chtěla poděkovat své rodině, která mi byla velkou oporou.

OBSAH

ÚVOD.....	8
1 SOUČASNÝ STAV.....	10
1.1 <i>Zvíře v lidské společnosti</i>	10
1.1.1 <i>Působení zvířete na člověka</i>	11
1.1.2 <i>Vliv zvířete na vývoj dětí</i>	13
1.1.2.1 <i>Vliv zvířete na vývoj dítěte v jednotlivých vývojových etapách</i>	15
1.1.2.2 <i>Vliv zvířete na vývoj dítěte se specifickými potřebami</i>	15
1.2 <i>Vymezení základních pojmů</i>	16
1.2.1 <i>Zoorehabilitace / zooterapie</i>	16
1.2.1.1 <i>Základní oblasti působení zoorehabilitace</i>	17
1.2.2 <i>Canisterapie</i>	18
1.2.3 <i>Hiporehabilitace</i>	19
1.2.4 <i>Felinoterapie</i>	20
1.3 <i>Využití dalších zvířecích druhů v oblasti zoorehabilitace</i>	21
1.3.1 <i>Ornitoterapie</i>	21
1.3.2 <i>Delfinoterapie</i>	21
1.3.3 <i>Malá zvířata</i>	22
1.3.4 <i>Lamaterapie</i>	23
1.3.5 <i>Hospodářská zvířata</i>	24
1.3.6 <i>Exotická zvířata v zoo</i>	24
1.4 <i>Rozdělení zoorehabilitace dle používané metody</i>	24
1.4.1 <i>Animal Assisted Activities (AAA) –zvířaty podporované aktivity</i>	24
1.4.2 <i>Animal Assisted Therapy (AAT)- terapie za asistence zvířat</i>	25
1.4.3 <i>Animal Assisted Education (AAE) Vzdělávání za účasti zvířat</i>	26
1.4.4 <i>Animal Assisted Crisis Response (AACR) Krizová intervence za přítomnosti zvířete</i>	26
1.5 <i>Formy zoorehabilitace</i>	26

1.6	<i>Využití zoorehabilitace v zoologických zahradách</i>	27
1.6.1	<i>Účastníci zoorehabilitace</i>	29
1.6.2	<i>Předpoklady pro realizaci zoorehabilitace v zoologických zahradách</i> . 31	
1.6.2.1	<i>Hygiena</i>	31
1.6.2.2	<i>Zoonózy</i>	31
1.6.2.3	<i>Zranění</i>	32
1.6.2.4	<i>Alergie</i>	32
1.7	<i>Programy realizované v zoologických zahradách v rámci zoorehabilitace</i>	33
1.7.1	<i>Noc snů</i>	33
1.7.2	<i>Programy pro děti s postižením realizované v ZOO Praha</i>	34
2	CÍLE PRÁCE	36
3	METODIKA VÝZKUMU	37
3.1	<i>Použité metody sběru dat</i>	37
3.2	<i>Charakteristika výzkumného vzorku</i>	38
4	VÝSLEDKY	40
4.1	<i>Výsledky dotazníkového šetření</i>	40
4.2	<i>Kazuistiky</i>	47
4.2.1	<i>Programy a aktivity realizované v zoologické zahradě Děčín</i>	47
4.2.1.1	<i>Program „Zvířata v náručí“</i>	50
4.2.1.2	<i>Program „S oslíkem za zvířátky“</i>	53
4.2.1.3	<i>Program „Zvířata a jejich mláďata“</i>	58
4.2.2	<i>Programy a aktivity realizované v zoologické zahradě Praha</i>	64
4.2.2.1	<i>Program „Hospodářská zvířata“</i>	67
4.2.2.2	<i>Program „Nebojte se strašidel“</i>	69
4.2.2.3	<i>Programy pro specifické skupiny návštěvníků</i>	71
5	DISKUZE	78
6	ZÁVĚR	83
7	SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ:	85
8	KLÍČOVÁ SLOVA	91
9	PŘÍLOHY	92

ÚVOD

Již od raného dětství jsem měla to štěstí být v kontaktu se zvířaty. Mým prvním opravdovým přítelem se stal pes, který mě věrně provázel celým dětstvím. Mimo něho byli mí zvířecí kamarádi křečci a morčata. Kdyby to záleželo jen na mně, bylo by těch zvířecích společníků jistě mnohem více. Život se zvířaty v době mého dětství mě naučil ohleduplnosti, empatii a odpovědnosti. Po příchodu na vysokou školu, jsem se stala dobrovolnicí centra Zoorehabiliace pod Ústavem sociální práce na ZSF JU. Problematika pozitivního vlivu zvířat na člověka mě vždy velice zajímala.

Vztah ke zvířatům a výchova k odpovědnosti je důležitá především pro zdravý rozvoj dětí. Pozitivní účinek zvířete na člověka potvrzují mnohé světové studie. Děti vykazují po kontaktu se zvířetem vyšší zájem o své okolí, aktivitu, ale i ohleduplnost a smysl pro zodpovědnost. Přesto je přímý kontakt dětí se živým tvorem v dnešní uspěchané době stále vzácnější. Blahodárné působení zvířat se ale netýká pouze lidí zdravých, kontakt člověka a zvířete se velice osvědčil i u lidí starších, u tělesně, smyslově či duševně handicapovaných.

Aktivity, které se zaměřují na tento způsob výchovy, se realizují, ale bohužel nejsou příliš propagovány. A pokud propagovány jsou, tak se jedná o propagaci nejběžnějších druhů zvířat, tedy psa, kočky a koně. Programy v zoologických zahradách se zaměřují na jiný druh zoorehabilitace než je canisterapie či felinoterapie. Mezi kontaktní zvířata některých zoologických zahrad patří ovce, kozy domácí, osli domácí, miniaturní prase, želvy či lamy.

Mnoho zoologických zahrad po celém světě již zřídilo chovy tzv.kontaktních zvířat, která jsou zvyklá na přímý kontakt a manipulaci od lidí, především dětí. Přesto jsou tyto aktivity velice málo propagovány a mnoho lidí o této možnosti neví. Z tohoto důvodu jsem se rozhodla pro toto téma své bakalářské práce.

V teoretické části bakalářské práce bude popsána historie soužití člověka a zvířat, poté bude vymezen pojem zoorehabilitace- její typy, formy a v neposlední řadě věnuji svoji pozornost samotnými zoologickými zahradám v ČR. V praktické části pak budou popsány jednotlivé programy probíhající v zoologické zahradě Děčín a Praha.

Cílem této práce je zjistit možnosti a způsoby využití zvířat v zoologických zahradách v oblasti zoorehabilitace. Zvířata mohou lidem přinášet nejen radost ze své prosté existence, ale mohou jim být i oporou a pomocníkem v těžkých životních situacích

1 SOUČASNÝ STAV

1.1 *Zvíře v lidské společnosti*

Člověk i přes své odlišnosti a výlučnosti od ostatních živočišných druhů, nepřestal být součástí přírody a zvířata v jeho životě zaujímal vždy nezastupitelné místo (Hypšová, 2004). V dávné minulosti v drsných přírodních podmínkách bylo pro člověka těsné soužití se zvířaty nutností. Člověk vnímal toto soužití jako zcela přirozené (Lacinová, 2008). Zvířata společně s lidmi bojovala, byla ctěna a později začala být využívána jako domácí či užitková zvířata (Ottersted, 2001). Lidé začali s domestikací volně žijících zvířat ze zcela zřejmých důvodů a to jako zdroj surovin, potravy a síly. Její smyslové schopnosti využívali jen výjimečně (Mahelka, 2003).

První domestikovaná zvířata byla zejména zvířata užitková. Pes je věrným přítelem člověka již přes 15 000 let, kočka o něco méně kolem 5 000-10 000 let a kuň pak kolem 5 000 let. Zvířata sloužila nejprve jako pomocníci při běžných lidských aktivitách, občas i jako dopravní prostředek, výjimečně pak jako zdroj potravy. Mnoho náboženství měla svá sakrální zvířata, která uctívala (Vojtěchovský, 2003).

Počátky pozitivního využití přítomnosti zvířat při terapii nejsou přesně doloženy. Je však známo, že již klasik antické medicíny, Hippokrates, věděl o pozitivním působení zvířat na zdraví člověka (Vízdalová, 2005). Nejstarší dochované záznamy o terapeutickém působení zvířat pochází již z 8. století z Belgických léčebných zařízení (Lacinová, 2008). Před *dvěmísty* lety znali léčebnou sílu zvířat v Yorku, kde zastávali názor, že „nemocnému na těle i duchu pomáhá motlitba a zvíře“. Léčebné účinky psů, koček, ovcí i koz využívali také v centru pro epileptiky v německém Bethelu. První dochované zprávy o soustavném používání zvířat v nemocnicích pochází z USA (Lacinová, 2007). Dokonce i v ordinaci Sigmunda Freuda byl při jeho terapiích přítomen pes. Ale Freud se o používání psa při svých terapiích nikde nezmiňuje (Fischer, 2003).

První skutečné projevy moderního vědeckého zájmu o terapii za přítomnosti zvířat jsou datovány do počátku *šedesátých* let minulého století. O skutečný průlom

zooterapie se zasloužil americký psychiatr Boris Levinson v roce 1969, kdy lékařskou veřejnost seznámil se svými poznatky o terapeutickém působení zvířat na člověka. Roku 1980 se uskutečnil první kongres na toto téma v Londýně. Posléze v roce 1982 sestavil Levinson metodologické zásady této nově vzniklé disciplíny (Lacinová, 2003). V USA byla v roce 1970 založena Delta-Society. Jedná se o nadaci pro ochranu přírody a vztahy mezi lidmi (Fischer, 2003).

V České Republice se mohla zooterapie začít více rozvíjet až po pádu železné opony. Původní neochota až odpor úřadů a institucí k novému způsobu využívání zvířat se sice pomalu, ale přesto znatelně mění k lepšímu. V ČR bylo průkopníkem a iniciátorem tohoto oboru hlavně brněnské Sdružení Filia, které vytvořilo první českou metodiku léčebných kontaktů handicapovaných dětí se saňovými psy (Lacinová, J. 2003).

Zvířecí pomocníci jsou v současnosti běžnou součástí léčen, domovů pro seniory, domovů pro osoby se zdravotním postižením, dětských domovů, léčebných zařízení apod. V západní Evropě náleží zooterapie do několika vědeckých odvětví, zejména do výzkumu lidského a zvířecího chování, všeobecné i speciální pedagogiky, psychologie, psychoanalýzy, psychiatrie, sociologie, gerontologie a gerontopsychiatrie, humánní a veterinární medicíny (Lacinová, 2003).

Zvířecí společník má dnes své místo také v běžných domácnostech. Zvíře je dnes téměř v každé domácnosti. Největší oblibě se těší pes a kočka, ale není nouze ani o vášnivé chovatele hlodavců, rybiček, exotických plazů a dalších zvířat. V takovém případě můžeme jen těžko hovořit o chovu v rámci potravinového prospěchu. Člověk vytvořil se zvířetem určitou intimní vazbu, která je jakousi vzájemnou symbiózou těchto odlišných živočišných druhů, kdy jeden je ku prospěchu druhému (Nerandžič, 2006).

1.1.1 Působení zvířete na člověka

„Živý organismus jako bio energetický zdroj má schopnost probouzet samo léčitelské schopnosti organismu jiného, tím se vysvětluje základní mechanismus tohoto působení. U člověka jsou známé psychologické účinky pomocí aktivace pozitivních citů,

mechanismy antidepresivní a antistresové, (Lacinová, 2003, s. 28). Z důvodu civilizačního odcizení a vykořenění z přirozených základů mohou u člověka vznikat různé psychické, somatické i psychosomatické problémy. Ty má člověk potřebu co nejvíce eliminovat. Mezi způsoby eliminace těchto problémů patří i léčebné působení pomocí kontaktu se zvířaty (Lacinová, 2003).

Při dlouhodobém či opakovaném kontaktu se zvířetem byl vysledován a popsán fyziologický, psychologický i sociální pozitivní vliv na člověka. Kontakt se zvířaty může zlepšit celkové zdraví, upravit psychiku a tím i zkvalitnit život (Lacinová, 2003). Zvířata mohou lidem přinášet nejen radost ze své prosté existence, ale mohou jim být i oporou a pomocníkem v těžkých životních situacích (Mahelka, 2003). Svoji přítomností zvířata pomáhají lidem zvýšit svoji sebekontrolu a přijmout odpovědnost. Zároveň se zvířata také mohou podílet na dosažení lepších komunikačních dovedností (Galajdová, 2000).

Cindy Wilsonová, americká psycholožka, shrnula své mnoholeté poznatky do několika oblastí pozitivního působení zvířat na člověka:

- 1) Účinky na kardiovaskulární systém: lehké snížení krevního tlaku a zpomalení srdeční akce
- 2) Antistresový vliv: především na snižování úzkosti v zátěžových životních situacích
- 3) Antidepresivní působení a zmírňování prožívání samoty a smutku
- 4) Sociální katalyzátor: zvířata jsou regulátorem lidského chování ve společnosti a pomáhají zlepšovat konfliktní stavy v rodině.
- 5) Ve stáří slouží jako kognitivní stimulátor- zlepšují funkce intelektu (Vojtěchovský, 2003).

Zvíře tedy může snižovat jak pocit úzkosti, tak i aktivaci sympatického nervového systému. Těchto pozitivních účinků mohou docílit formou poskytování příjemného rozptýlení, posilování pocitu bezpečí a poskytováním zdroje uklidňujícího kontaktu. Poskytnutím své společnosti mohou zvířata lidem pomoci překonat pocit osamocení a s tím spojené deprese. Zvířata také obohacují variabilitu a životní styl lidí. Jsou vhodným subjektem, o který je nutné se starat a tak vybízí člověka k aktivitě. Chov

některých druhů zvířat tedy napomáhá ke zlepšení fyzické kondice tím, že majitele vybízí k tělesné aktivitě. Zvířata tedy mohou napomáhat brzdit rozvoj onemocnění věnčitých tepen nebo hypertenze. Prospěšné působení zvířat se nemusí nutně omezovat jen na jejich chovatele, ale z jejich přátelské přítomnosti může mít prospěch prakticky kdokoli (Odendaal, 2007).

1.1.2 *Vliv zvířete na vývoj dětí*

Vývoj dítěte je proces, ve kterém se kvantitativně i kvalitativně vyvíjí všechny stránky osobnosti. Roli hrají jak biologické (zrání) a psychologické (ontogeneze psychiky), pedagogické (výchova a vzdělání), tak i sociální faktory. Úspěšnost bezproblémového vývoje je ovlivněna učením, vykonáváním činností, ale také plnohodnotným trávením volného času (Švestková, 2006).

Pro optimální vývoj dítěte je zooterapie velkým přínosem. Ve vztahu dítěte a zvířete se utváří velice jedinečná symbióza . V tomto vztahu mj. probíhá empatie, výchova, vztah akceptace, mentální stimulace a fyzický kontakt-dotek (Leugner, 2002).

Zvíře může pozitivně působit na vývoj dítěte při procesu rozvoje tolerance vzájemných odlišností, rozvoje zdravého sebevědomí, rozvoje skupinové soudržnosti, nácviku chování k živému zvířeti, nácviku pozornosti, sebekontroly, získávání sociálních dovedností, sebepoznání apod. (Ungerová, 2008). Zahraniční autoři uvádějí, že děti, vyrůstající v kontaktu se zvířetem, mají podstatně menší problémy související s přizpůsobováním při nástupu do mateřské či základní školy (Leugner, 2002). Pozitivní úloha zvířete na dítě spočívá i v popudu k pravidelnému pohybu a nabídce hmatové stimulace při mazlení se zvířetem. Zvíře dokáže napravit pokleslé dětské sebevědomí, ale vede i k tomu, že si dítě začne uvědomovat limity vlastního chování a zákonitosti vzájemného působení (Galajdová, 2000). Interakce dítěte a zvířete je velkou příležitostí k povzbuzení správného duševního vývoje dítěte, k utváření některých žádoucích postojů a eliminování těch nežádoucích. Pro optimální vývoj dítěte je zoorehabilitace velkým přínosem. Ve vztahu dítěte a zvířete se utváří velice jedinečná symbióza . V tomto vztahu mj. probíhá empatie, výchova, vztah akceptace, mentální stimulace fyzický kontakt-dotek (Leugner, 2002). Zvíře může představovat významného

společníka a pomocníka při procesu vývoje dětí a jejich pozitivnímu ovlivňování po stránce rozumové, citové a sociální (Ungerová, 2008).

Dítě chápe zvíře jako svého partnera. Zvíře tím dítěti dává možnost uvědomit si nutnost chránit partnera jiného živočišného druhu a naslouchat mu, stejně jako ono naslouchá dítěti. Je možné se s ním radovat, prožívat sounáležitost, může být velkým učitelem. Pozorováním emocí, schopností vcítit se a správně reagovat, upevňuje a zkvalitňuje vztahy (Gypsová, 2003). Vágnerová uvádí, že zvíře svou specifickou náklonností může do jisté míry fungovat jako „sourozenec“. Zvíře se totiž nikdy nechová jako dospělý. Ovlivňuje tak psychickou stabilitu dítěte. Zároveň mu napomáhá svojí přítomností a nasloucháním v řešení vnitřních pocitů, se kterými se děti velice nerady svěřují svým dospělým blízkým (Vágnerová, 2005).

Ve vztahu dítěte a zvířete dochází v okamžiku mazlení k oboustrannému uvolnění a odbourání napětí a přijímání fyzických kontaktů. Probíhá neverbální ujišťování dítěte i zvířete ve vědomí, že jsou okolím pozitivně akceptováni a že mají svou hodnotu. Dítě se zároveň učí pozorovat emoce zvířete, správně je pojmenovat a adekvátně na ně reagovat. Zvíře se často stává prostředníkem k navazování vztahů, vyprávění a naslouchání. Zvíře může zprostředkovávat zpětnou vazbu projevených emocí dítěte. Pokud se dítě chová ke zvířeti správně, získává množství pozitivních vjemů (Hypšová, 2003).

Díky častým kontaktům dětí se zvířetem mohou děti pozorovat zblízka zvířecí sexuální aktivitu a to i bez učebnic, učitelů a mnohdy rozpačitých rodičů, kteří nevědí kdy a jakým způsobem začít mluvit o tomto tématu s dětmi. Přitom vše zůstává na úrovni zcela přirozené a pro dětskou mentalitu pochopitelné. Stejně tak se prostřednictvím zvířat mohou seznámit s opačným koncem životního cyklu- tedy s umíráním a smrtí. O procesu umírání a smrti se rodičům mluví neméně těžce. Tím, že si dítě prožije pocit ztráty, lítosti i pocit „vyrovnání se“, tím spíše se naučí s takovými zkušenostmi dále zacházet (Matějček, 2007).

1.1.2.1 *Vliv zvířete na vývoj dítěte v jednotlivých vývojových etapách*

Pro malé děti do tří let slouží zvířata jako vydatný zdroj zajímavých podnětů. Dítě se seznamuje s živým tvorem, který má podobné potřeby a projevy jako ono samo. Například má hlad, cítí potřebu vyměšovat, cítí bolest, dovede mít radost ze života, ale dovede se i bránit. Jako dítě má i zvíře potřebu pozornosti a péče od dospělých. V tomto věku dítěte je kontakt se zvířetem zřetelně přínosný pro výchovu k toleranci a ohleduplnosti a tím tedy i k respektování práv a potřeb druhého (Matějček, 2007).

Emocionální potřebu dítěte, především potřebu tělesného kontaktu, přijímá většina zvířat ochotně, protože tato potřeba odpovídá i jejich hodnotám. Zvíře je schopno u dítěte podpořit vznik rané identity (Galajdová, 2000).

U dětí předškolního věku není ještě zcela vyhraněný smysl pro povinnost, dotvářejí se pohybové stereotypy. Dítě se dokáže plně soustředit maximálně pět až deset minut. Nejvhodnějšími zvířecími společníky jsou proto drobní savci nebo andulky apod. Cílem terapie je správné dotvoření pohybových vzorců a pravidel slušného společenského chování (Nerandžič, 2004). Pro děti předškolního věku představují zvířata především „živé hračky“. Kromě podmětové a výchovné funkce zvířat se přidává ještě zjištění dětí, že živý tvor je něco zcela zvláštního, jedinečného a osobitého. Studie potvrzují, že se dítě v předškolním věku jinak chová k živému zvířeti než k plyšovému. Děti si chtějí především hrát a živé zvíře je pro ně naprosto vyhovujícím podnětem ke hře (Matějček, 2007).

Zlom ve vztahu ke zvířeti je ve věku kolem devíti let, kdy zvíře pomáhá rozvíjet rodičovské tendence dětí. Zároveň se vytváří základní vztahy k přírodě. V tomto věku mj. vzniká mužská a ženská identita. V době adolescence je zvíře významným vychovatelem tím, že samo na sebe dovoluje výchovné působení (Matějček, 2007).

1.1.2.2 *Vliv zvířete na vývoj dítěte se specifickými potřebami*

Zoorehabilitace příznivě působí na rozvoj osobnosti u dětí s různým typem poruch z oblasti zdravotní, rozumové i sociální. Pozitivní působení zvířat můžeme využít jako doplňkovou metodu v oblasti vzdělávání. Terapie za asistence zvířat se významně podílí

na budování sebeúcty. V případě, že děti věří ve své schopnosti, více se snaží a tím se také zvýší jejich sebevědomí (Fischer, 2003).

Zvíře také může pomoci „prolomit ledy“, protože se projevuje bez předsudků. Proto zvíře významně pomáhá dětem, které mají problém při navazování přátelství. Přijímá děti, mládež i dospělé takové, jací jsou a nemá k nim žádné výhrady. Hyperaktivní či agresivní děti se stávají díky mazlení se zvířaty a jeho přítomnosti přístupnější, mlčenlivé děti bezmyšlenkovitě začínají svým zvířecím společníkům vyprávět o svých prožitcích a starostech. Mnoho různých odchylek chování tělesného i duševního druhu je zapříčiněno nedostatkem lásky, bezpečí a pocitem osamělosti. Přítomnost a kontakt se zvířetem přináší pocit libosti a spokojenosti. Mezi dětmi a zvířaty vzniká vazba, které mohou děti důvěřovat (Fischer, 2003).

1.2 Vymezení základních pojmů

1.2.1 Zoorehabilitace / zooterapie

Pohled na působení zvířat v lidské společnosti se stále vyvíjí a mění a objevuje se řada nových oborů, kde má zvíře svojí nezastupitelnou úlohu. Mezi tyto obory patří zooterapie (Votava, 2005).

„Zooterapie (zvířaty podporovaná terapie) je souhrnným termínem pro rehabilitační metody a metody psychosociální podpory zdraví, které jsou založeny na využití vzájemného pozitivního působení při kontaktu mezi člověkem a zvířetem.“ (Freemen, 2007, s.30).

Vymezení pojmu zooterapie stále není přesné a jednotné. Často se hovoří o vhodnějších ekvivalentech, jakým je zoorehabilitace (Nerandžič, 2003). Pojem zooterapie může být vnímán jako poněkud zavádějící. Z názvu totiž vyplývá, že se jedná o terapii - tedy léčbu za přítomnosti zvířete, avšak léčba jako taková patří především do rukou lékařů. To by znamenalo, že zooterapii může provozovat pouze člověk s vysokoškolským vzděláním. Z tohoto důvodu je vhodnější označení pro tuto činnost rehabilitace než terapie (Votava, 2005).

Zoorehabilitaci tedy můžeme definovat jako *souhrn činností, při kterých se využívá léčebného působení různých druhů zvířat na prožitky a chování člověka*. Jako

léčebná jednotka zde působí člověk a zvíře (Leibetseder, 2004). Hlavním cílem zoorehabilitace je hledání nejlepší cesty k aktivaci zdravotně postiženého člověka za pomoci působení zvířat a v co nejvyšším stupni ho integrovat do běžného každodenního života (Nerandžič, 2004). Jako rehabilitační prvky můžeme uvést emocionální blízkost a bezpodmínečné přijetí zvířetem. V této aktivitě jsou navíc používány různé techniky komunikace a vzájemné interakce, bazální stimulace a kognitivní psychologie (Leibetseder, 2004).

1.2.1.1 *Základní oblasti působení zoorehabilitace*

Socioterapie neboli tzv. léčbu společenstvím. Využívá se především v oblasti problémového chování a vztahů. Socioterapie je určena *především* pro emocionálně a citově deprimované děti (úzkostné, nesmělé, apatické s pocity méněcennosti), dále je vhodná pro děti s poruchami chování a prožívání způsobené etnickými, sociálními a osobnostními rozdíly či nedostatkem emocionálního pocitu bezpečí v raném vývoji dítěte (Ungerová, 2008).

Zvíře, které je v přítomnosti dětí, navozuje přirozenou atmosféru, pomáhá docílit uvolnění, otevřenost a důvěru dětí. Díky zvířeti, které je přítomno při společných činnostech, děti mnohem intenzivněji prožívají své pocity (Novotná, 2003).

Zvířata se využívají k sociální podpoře, např. v domovech pro seniory či diagnostických ústavech. Zvířata poskytují lidem sociální stimulaci (Odenddal, 2007).

Zoorehabilitaci v této oblasti lze využít v případech problémového začleňování do skupiny či při prevenci šikany nebo při narušení vztahů ve skupině (Ungerová, 2008).

Psychoterapie je léčba pomocí různých psychologických prostředků. Zvířecí společníci snižují úzkost a odvádějí pozornost člověka k něčemu příjemnějšímu. Poskytují mu tím pocit bezpečí a umožňují mu dotykový kontakt. Svoji přítomností mohou zvířata snižovat či zcela odstranit pocit osamělosti či deprese a zvýšit sebevědomí. Je prokázáno, že se při hlazení zvířat zvyšuje hladina endorfinu (tj. hormon, který navozuje příjemné pocity, dobrou náladu, radost) (Novotná, 2003).

Fyzioterapie a diatermie jsou druhy terapie, které jsou aplikovány u nemocných s pohybovým či nervovým aparátem. Jde mj. o rozvoj jemné a hrubé motoriky a

koordinace. Zoorehabilitace se zabývá spíše řešením problémů psychologických, citových a sociálně-integračních. Působení na zdraví fyzické je uskutečňováno spíše zvýšením motivace k rehabilitaci a zlepšení imunity prostřednictvím zlepšení psychiky. Při diatermii je zvíře (především pes) přímo využíváno k prohřívání svalových tonusů (Novotná, 2003). Zoorehabilitaci v této oblasti lze využít s cílem zlepšení koordinace, tělesné kondice a celkové aktivity (Ungerová, 2008).

Zvířata se využívají v procesu jak **formálního vzdělávání**, tak i ve školách poskytující speciální vzdělávání. Zvířata mohou sloužit jako modely při vysvětlování určitých konceptů, např. odpovědnost vůči ostatním, či životní cyklus. V oblasti pedagogiky se zoorehabilitace využívá především u dětí s poruchami: dyslexie, dysgrafie, LMD. Zvíře může být využito přímo během výuky jako motivační prvek, při posílení koncentrace. Zvíře může pomáhat dětem zvýšit sebevědomí, pocit sounáležitosti a objevovat vlastní schopnosti (Novotná, 2003).

1.2.2 *Canisterapie*

„Není snad zvířete, kterého bychom znali lépe než psa, které bychom více milovali a kterému bychom více důvěřovali. Léčebné účinky života se psem nejsou objevem moderní psychologie, lidé je znají již tisíce let. „

Dr. Nicholas J. Saunders

Jasným důkazem dlouholetého soužití člověka a psa je nález 12 000 let starého hrobu na území severního Izraele. V něm byly nalezeny pozůstatky člověka a psa. Lidská paže byla obtočena kolem krku psa a ruka spočívala na jeho rameni. Tato ruka představovala jasné svědectví síly jejich společné vazby (Seibenburgerová, 2009).

Slovo canisterapie vzniklo z latinských slov Canis (pes) a terapie (léčba). Canisterapii tedy můžeme definovat, jako speciální druh léčebného procesu, ve kterém se efektivně využívá etiologie (chování) a fyziologie (tvar, velikost, pohyb, teplota...) psa (Ungerová, 2008).

V České republice bylo slovo canisterapie poprvé použito v roce 1993. Osobami, které stáli u zrodu tohoto názvosloví, byly Dr.Lacinová, prof. Velemínský, prof. Matějček (Eisertová, 2008).

Canisterapii můžeme zařadit mezi formy ucelené rehabilitace. Zahrnuje veškeré aktivity, ve kterých je využíváno pozitivní interakce člověka a psa, se zaměřením na udržení či zlepšení fyzického či duševního stavu člověka (Freeman, 2005).

Pozitivní vliv psa prochází napříč všemi věkovými kategoriemi lidí, od batolat až po seniory, s nejrůznějšími sociálními, zdravotními aspekty a vlivy na psychiku člověka (Svobodová, 2003).

Canisterapeutický tým se skládá z vhodného psa, který je otestován, a psovoda. (Eisertová, 2007). Psovod neboli canisasistent je obvykle proškolený dobrovolník, který se svým psem úspěšně složil canisterapeutické zkoušky a svoji činnost provádí bezplatně (Freeman, 2005). Velice důležitý je také výběr správného plemene. Je třeba mít na paměti, že canisterapie je založena na vrozených povahových vlastnostech, stejně jako na výchově psa (Svobodová, 2003).

1.2.3 Hiporehabilitace

Termín hiporehabilitace se používá pro všechny aktivity a terapie, ve kterých na sebe působí kůň a člověk. Název vznikl z řeckého slova „hipos“, které v překladu znamená kůň (Lantelme, 2008). Koně zkvalitňují život člověka v mnoha oblastech (nástroj obživy, rekreace, transport, sociální kontakt, sport,..).

V současnosti jsou koně chováni zejména z důvodu pozitivního vlivu na fyzickou i psychickou kondici člověka. Při správně zvolené metodě EAT (terapie s asistencí koně) můžeme dokonce na základě mnoha vědeckých studií prokazatelně mluvit o léčebném efektu, který má kůň na klienta (Bartošová, 2008).

Oproti ostatním druhům zooterapie se hiporehabilitace začala na území České republiky rozvíjet dříve. Ve fyzioterapeutickém smyslu se koně začali používat již v 80. letech minulého století (Vízdalová,2004).

Z důvodu široké cílové skupiny klientů došlo k rozdělení hiporehabilitace na jednotlivé obory (Smíšková, 2009). Hiporehabilitaci tedy můžeme rozdělit do tří základní okruhů:

- 1) Lékařství - hipoterapie
- 2) Pedagogika, psychoterapie - pedagogicko - psychologické ježdění a voltižování
- 3) Sport handicapovaných - sportovní a rekreační ježdění pro handicapované a zdravotně oslabené.

Vedle klasického koně se s úspěchem uplatňuje i menší pony, ebeny nebo osel, kteří jsou svoji velikostí k dětem bližší. Na minikoních (plemeno falabela) nelze sice jezdit, ale jsou výbornými společníky a průvodci tělesně či duševně postižených dětí (Mahelka, 2003).

1.2.4 Felinoterapie

Jedná se o pozitivní působení kočky na člověka. Toto pozitivní působení se využívá jako podpurná léčba při léčbě somatických či psychických poruch. Terapeutický tým je tedy vždy tvořen dvojicí člověk-kočka (Hypšová, 2003).

Pozitivní vliv kočky na člověka byl zaznamenáno především v oblasti nálad, psycho-sociálních vztahů a uvolňování napětí, ale i u mnoha dalších diagnóz, respektive stavů. Mezi ně patří např.: stres, deprese, psychické poruchy, rodinné krize, smrt blízkého člověka, sociální a psychická podpora, např. při léčbě rakoviny, u drogově závislých ve fázi odvykání, navozování a zlepšování optimistické uvolněné nálady a atmosféry (Mahelka, 2003).

Důležitý předpoklad pro praktikování felinoterapie je výběr vhodné kočky a znalost kočičích vzorců chování a způsoby komunikace. Kočka by vždy měla mít vyrovnanou mírnou povahu (Kadlecová, 2009). Velice důležitou roli hrají povahové vlastnosti kočky. Mezi ně můžeme zařadit zejména klid, mírnost, senzitivnost, ale také touhu po dotycích lidských rukou a určitou formu exhibicionismu (Hypšová, 2003).

1.3 Využití dalších zvířecích druhů v oblasti zoorehabilitace

Druhová rozmanitost živočichů, kteří jsou využíváni pro podpůrné, rehabilitační a koterapeutické aktivity, je značná (Mahelka. 2007). Zvířecí terapeuti mohou být nejen běžně se vyskytující domestikovaná zvířata, ale i ryby, hmyz, ptáci nebo plazi (Nerandžič, 2006).

1.3.1 Ornitoterapie

Ornitoterapie není příliš rozšířenou a často používanou metodou v oblasti zoorehabilitace. Přesto mohou papoušci pomoci například dětem, které trpí nedostatkem pozornosti ze strany rodičů, tím, že si papoušek s dítětem vytvoří silný přátelský vztah. Papoušek je také vhodným prostředkem k uklidnění hyperaktivního dítěte. V nich papoušek vyvolá určité zklidnění a povinnost nezabývat se jen sám sebou, ale i jiným živým tvorem. I pro mentálně nemocné lidi mající emocionální problémy představuje papoušek emocionální prostředí, proto v jeho blízkosti dochází u takovýchto lidí ke zklidnění. Papoušci tedy mohou působit jako antidepresiva. Když má člověk papouška na prstu či na rameni, vnímá jejich společný dotek a kontakt, cítí se tak v bezpečí a má pocit sounáležitosti. Papoušci se také uplatňují při zlepšení duševní rovnováhy člověka a zmírnění negativních emocí. Jednoznačně nelze určit druh papouška, který je pro ornitoterapii nejvhodnější, ale nejčastěji používanými druhy jsou amazónané modročelí, amazónané venezuelští, žakové a papoušci senegalští (Doležalová, 2007).

1.3.2 Delfinoterapie

V České republice se delfinoterapie nepraktikuje. Delfin se v oblasti zoorehabilitace využívá již několik desetiletí. Nejvíce známe delfinárium praktikující delfinoterapii se nachází na Floridě. Delfinoterapie nabízí klientům příjemný prožitek v oblasti tělesného kontaktu. Delfíni jsou pro člověka také zajímaví partneři při hře a mnohostranné interakci. Nejčastějšími klienty této terapie jsou děti s narušeným sociálním kontaktem a komunikací (např. autismus, poruchy chování). Přínosná je také pro děti s mentálním, tělesným či kombinovaným postižením. Při terapii je kladen důraz nejen na samotný přímý kontakt, ale i na zapojení celé rodiny tak, aby si odpočinula a

načerpala nové síly celá rodina. Kromě klientů a delfína se na terapii podílí také terapeut (nejčastěji fyzioterapeut či psycholog) a cvičitel delfínů (Tichá, 2007).

1.3.3 *Malá zvířata*

Podpůrné a rehabilitační využití malých zvířat, zvláště králíků a činčil se v posledních letech výrazně rozšiřuje. Mezi výhody malých zvířat patří finanční a prostorová nenáročnost. Méně vhodné jsou pak druhy živočichů, kteří jsou aktivní převážně v noci, mezi ně můžeme zařadit například křečka (Mahelka, 2007).

Působení **králíků**, nejčastěji jejich miniaturních (zakrslých) forem, je sice hodnoceno vysoce kladně, ale celkově je tato forma zoorehabilitace zatím nedocenená. Králík je vynikající terapeutický pomocník z důvodu jeho klidné, ale zároveň i aktivní a zvědavé povaze. Díky své velikosti se může dobře chovat na klíně i v náruči. Rád se nechává hladit a jeho srst tak nabízí mnoho pozitivních taktilních podnětů. Králík je vhodný pro děti i seniory. Má na člověka zklidňující vliv a podporuje jemnou motoriku prstů (Mahelka, 2003).

Činčily jsou aktivní sociální zvířata, jsou velmi čistotné a pokud jsou od mládí v častém kontaktu s člověkem, snadno se ochočí. Srst činčil je pro svoji rozmanitou texturu, hustotu a jemnost, velice vhodná pro dotek lidské ruky. Při doteku nebo hlazení vyvolává příjemné pozitivní pocity. Určitou nevýhodou pro člověka je jejich soumravná aktivita (Mahelka, 2007).

Mezi výhody **morčete** patří jeho dobrá přizpůsobivost k životu v blízkosti člověka. Výhodou je také velká rozmanitost textury a barevnosti srsti. K jeho výhodám patří malá tělesná velikost a nenáročnost péče a jeho snášenlivost člověka i dalších zvířecích druhů zvířat. Morče patří k sociálně žijícím druhům s denní aktivitou. I z tohoto důvodu je morče pro terapii vhodné. Je to zvíře velmi trpělivé, bez snahy utéci, nebo kousnout. Nechá si líbit i mnohdy neobratnou manipulaci dětí. Rychle si zvyká na brání do ruky. Morčata se mezi sebou i s lidmi dorozumívají pomocí pachových signálů či písklavých zvuků, ale i postojem těla (Křemenová, 2009).

Oblasti využití morčete je obdobné jako u králíka, proto jsou často nasazovány spolu. Morčata jsou pro svoji mírnou povahu nasazována nejčastěji v aktivačních a

terapeutických programech pro děti a to i pro děti v raném předškolním věku. Mají na děti uklidňující vliv a představují psychickou podporu při stresových situacích. Dále se mohou uplatnit při prolamování komunikačních bariér u dětí s autismem (Mahelka, 2007).

Chov hlodavců je poměrně nenáročný na potravu, čas i peníze. Velkou nevýhodou je však jejich převážně noční aktivita. Mezi ně můžeme zařadit například potkana laboratorního. Ten je na rozdíl od svých předchůdců k lidem přátelský. Potkani jsou velice inteligentní zvířata. K blízkým lidem jsou potkani schopni vytvořit si velice silné pouto. Jsou velice hraví, reagují i na přivolání a vyžadují kontakt s lidmi. Jejich přirozené sociální chování je vysoce vyvinuté. Svoji původně spíše soumrachnou aktivitu dokáží přizpůsobit člověku. Přesto je uplatnění potkana v rámci zoorehabilitace spíše výjimečné. To, co platí o potkanovi, to platí stejně tak i o myši laboratorní. I ona je zvědavá, hravá a svoji noční aktivitu přesunula do denních hodin. Laboratorní myši jsou zcela krotké a dobře se s nimi manipuluje. Jsou vhodné spíše pro pasivní formu než pro cílevědomou činnost. **Křečci** nejsou příliš vhodní z důvodu toho, že jsou převážně samotářská a noční zvířata (Mahelka, 2007).

1.3.4 Lamaterapie

Existuje již několik terapeutických zařízení, které využívají terapii lam u lidí s nejrůznějšími nemocemi či postižením. Kontakt s lamami není hlubokým zážitkem jen pro psychicky nemocné nebo postižené lidi, ale i pro lidi zdravé (Stegemann, 2004). Výcvik lam krotkých je bezkonfliktní, jejich spolupráce s lidmi je naprosto přirozená. Strach z toho, že lamy mohou člověka poplivat, je neopodstatnělý. Lama používá plivání jako druh přirozené komunikace s dalšími lamami, proto pravděpodobnost, že poplívá člověka je velice mizivá. Z výcvikem lam by se mělo začínat již u jednoměsíčního mláděte. Nejprve se lama musí naučit chůzi u nohy s ohlávku, postupně se učí mnoho dalších povelů. Lamy jsou velice učenlivé a zvědavé, proto z jejich výcvikem nebývají problémy. Cvičené lamy umějí chodit s ohlávku, přeskakovat překážky, vozit děti, nebo ulehnout na povel. Pokud člověk lamu soustavně oslovuje jménem je brzy schopna na své jméno reagovat (Sedláčková, 2006). Pokud

jsou lamy správně vedeny jsou jako terapeutická zvířata obzvláště úspěšné. V případě, že mají možnost přebývat v dostatečně velkém výběhu, se skrze jejich pohyb zlepšuje i fyzická stránka člověka. Lama má pozitivní vliv na rozvoj hrubé motoriky klientů (Otterstedt, 2001).

1.3.5 *Hospodářská zvířata*

Ovce a kozy se většinou uplatňují ve zcela specifické formě terapie v tzv. farmingterapii, tedy terapie prostřednictvím práce na farmě. Nejde jen o práci v přímém kontaktu se zvířetem, ale i podílení se na celém procesu chovu a ošetřování zvířat. Tento druh terapie přispívá k integraci jedinců zpět do společnosti. Kozy jsou vhodnější než ovce z důvodu vyšší pohyblivosti a učenlivosti, proto je lze lépe vycvičit na kontakt s lidmi (Loučka, 2007).

1.3.6 *Exotická zvířata v zoo*

Vedle známých druhů zvířat používaných v procesu zoorehabilitace se také můžeme setkat s využitím exotických zvířat v rámci zoologických zahrad. Zoologické zahrady v České Republice (např. Brno a Děčín) umožňují v určitém rozsahu a za určitých pravidel kontakt lidí s postižením, ale i zdravých osob, se zvířaty (Tichá, 2007).

1.4 *Rozdělení zoorehabilitace dle používané metody*

Nejvýstižnější a nejpropracovanější rozdělení zooterapie je užívána na americkém kontinentu (a nejen tam), a to podle Delta Society, která definovala pojmy AAA a AAT a oddělila tak dvě odlišné činnosti v přítomnosti zvířete (Kalinová, 2004).

1.4.1 *Animal Assisted Activities (AAA) –zvířaty podporované aktivity*

Tento soubor aktivit nabízí příležitost pro výchovný, motivační či rekreační užitek zaměřený na zvýšení života klienta především po kvalitní stránce. Při provádění AAA není přesně definován specifický léčebný cíl pro každého klienta (Krausová, 2003). AAA se dá pojmenovat, jako „setkání a pozdravení“. V rámci této činnosti nastává

setkání a vzájemná pozitivní interakce mezi klientem a zvířetem (Eisertová, 2006). Tato činnost vyžaduje přítomnost a dohled vedení zařízení či zodpovědné osoby.

Základními metodami jsou hlazení zvířete, hry, péče o zvíře (Freeman, 2005). Cílem AAA je potěšit klienty, nabídnout jim nové zážitky, přinést radost, zlepšit kvalitu jejich života. Výsledky lze vyzorovat skrze radost, spokojenosti a štěstí (Kalinová, 2004).

Základní prvky a pravidla AAA:

- 1) Individuální cíle léčby nejsou předem určené pro každou aktivitu/návštěvu
- 2) Dobrovolníci, kteří se svým zvířetem tuto činnost poskytují, nepotřebují detailní pozornost personálu daného zařízení.
- 3) Poskytování AAA je bezprostřední, spontánní a dle potřeby se uskuteční ještě další aktivity (Eisertová 2006).

1.4.2 *Animal Assisted Therapy (AAT)- terapie za asistence zvířat*

Terapie za asistence zvířat je kontakt člověka a zvířete zaměřený na zlepšení psychického a fyzického stavu člověka. K dalším účinkům této terapie patří zlepšení psycho-sociálních dovedností a zvýšení kvality života (Freeman, 2005).

AAT je cíleně zaměřená intervence, ve které působí zvíře jako součást léčebného procesu. Tato forma terapie zlepšuje a podporuje sociální, emocionální, fyzické a kognitivní funkce (Delta Society, 2010). Tato terapie je uskutečňována v mnoha prostředích. Může probíhat ve dvou formách: individuálně či skupinově (Eisertová, 2006). U této formy by měl být přítomen i vyškolený terapeut nebo lékař. Pokud má dostačující vzdělání, může tuto funkci vykonávat i sám psovod (Freeman, 2007).

Typickými metodami jsou polohování, hry pro rozvoj motoriky, a sociálních dovedností, cílené zlepšování komunikace, paměti apod. (Freeman, 2007). AAT má přesně definovaný cíl. Jedná se o specifický požadavek, mezi který patří např. zvýšení sociálních dovedností, hybnosti, verbální komunikace aj. (Kalinová, 2004).

Základní prvky a pravidla AAT:

- 1) Léčebné cíle jsou stanoveny pro každého klienta individuálně
- 2) Posun je měřen a dokumentován (Eisertová, 2006).

1.4.3 *Animal Assisted Education (AAE) Vzdělávání za účasti zvířat*

Jedná se o kontakt člověka se zvířetem zaměřený na rozšíření nebo zlepšení výchovy, vzdělávání nebo sociálních dovedností. Tato činnost vyžaduje kromě canisterapeutického týmu přítomnost, a nebo přímou spolupráci pedagogického personálu. Mezi metody můžeme zahrnout rozvoj motoriky, komunikace a motivace, předávání informací zábavnou formou či názornou ukázkou, nebo lze využít zvířata jako prostředníky pro výuku apod. (Freeman, 2007).

1.4.4 *Animal Assisted Crisis Response (AACR) Krizová intervence za přítomnosti zvířete*

Náplň a cíle určuje momentální krizová situace (přírodní katastrofa, kriminální čin apod.) Hlavním cílem zoorehabilitace je podpora při stabilizování situace. Zooterapeut se se svým zvířetem stává součástí složky záchranného integrovaného systému, které zajišťuje psychické zdraví lidí v místě krize. Typickými technikami jsou psychologické metody, motivace ke komunikaci a interakci, hlazení, hry (Tvrdá, 2010; Občanské sdružení Elva-help).

1.5 *Formy zoorehabilitace*

Zoorehabilitace můžeme rozdělit do několika forem. První formou je **návštěvní program**, který probíhá formou pravidelných návštěv zooterapeutického v zařízeních nebo v domácnosti klienta. Návštěvní program může být vykonáván jak dobrovolnými, tak profesionálními terapeuty. Probíhá v individuální či skupinové formě (Freeman, 2005). Další formou jsou **jednorázové akce**. Mezi jednorázové akce můžeme zařadit jednorázové nebo krátkodobé aktivity pro širokou skupinu osob, nebo naopak pro uzavřený kolektiv.

Rezidentním programem se rozumí převzetí zvířete klientem a to buď zařízením, nebo jednotlivcem, který chce provozovat zoorehabilitaci. Zvíře se pak může, ale nemusí, stát majetkem tohoto jedince nebo zařízení (Freeman, 2007). **Pobytový program** je jednorázový nebo pravidelný pobyt klientů v prostředí, kde se provozuje zoorehabilitace. Jedná se zejména o tábory či pobyty na farmách (Freeman,

2003). Při **ambulantním programu** je zoorehabilitace provozována v ordinaci lékaře-specialisty, školního psychologa apod., kam klient běžně dochází. Zvíře lze využít kromě samotné terapie i k zmírnění stresu či strachu z lékařských procedur nebo z lékařského prostředí a k nemotivování klienta k lepší spolupráci s odborníkem.

Program péče o zvíře je forma zooterapie, která využívá zvíře jako prostředek k namotivování klienta k práci, samostatnosti či pravidelným návykům apod. Obvykle je cílem následné zlepšení a zapojení klienta do běžného života mimo zařízení. Klientovi je svěřena výchova či výcvik zvířete, který je pod dohledem odborníka. Zvíře může být chované v rámci klientova zařízení, útulku, farmy nebo zoologické zahrady.

Pro zpestření a zvýšení účinku lze jednotlivé typy zoorehabilitace kombinovat (např. canisterapie s hiporehabilitací), ale také lze kombinovat zoorehabilitaci s aromaterapií, muzikoterapií apod. (Freeman, 2007).

1.6 Využití zoorehabilitace v zoologických zahradách

Nejstarší zoologické zahrady moderní doby otevřely své brány prvním návštěvníkům přibližně před dvěma sty padesáti lety. Samotný pojem ZOO je znám všem lidem na celém světě. Po celém světě je rozmístěno více než jeden tisíc zoologických zahrad a jejich roční návštěvnost přesahuje 620 miliónů osob. Návštěvníci ZOO patří k různým věkovým i sociálním skupinám. ZOO se snaží vychovávat lidi k pocitu odpovědnosti za život. Prostedí zoologických zahrad dýchá exotickou vůní, ale také důvěrností nám všem známou. Za dvě a půl století své existence prošly mnoha změnami a dlouhým vývojem ve způsobu chování zvířat v zajetí. V dnešní době se zoologické zahrady snaží být moderním multifunkčním zařízením, které se snaží co nejlépe skloubit potřeby lidí a zvířat (Fokt, 2008).

Zoologické zahrady jsou také studnicí informací pro vědce mnoha oborů. Informace o životě zvířat není samozřejmě určena pouze odborníkům. Do zoologických zahrad celého světa zavítají ročně stovky milionů návštěvníků, aby si z nich odnesli nové vědomosti a zážitky. Výchovná činnost ZOO má dnes mnoho nejrůznějších podob od zájmových kroužků pro děti přes přednášky, výstavy a mezinárodní kampaně, které upozorňují na ochranu přírody až po kontaktní místa či komentovaná setkání se zvířaty.

Současně se změnil i způsob chovu zvířat, tak, aby s nimi měl člověk co nejbližší kontakt. Ten, kdo projde zoologickou zahradou s otevřenými očima, si může odpočinout od stresující dnešní moderní doby a poznat mnoho zajímavého ze života tvorů celé naší planety (Fokt, 2008).

Zoologické zahrady se tedy dnes kromě záchrany a zachování ohrožených druhů zvířat zabývají také lidskou populací. Patří mezi místa, kde lze kvalitním způsobem trávit volný čas. Zoologické zahrady nabízejí přinejmenším výchovně-vzdělávací činnost pomocí informačních tabulí či kroužků a ZOO škol pro děti a mládež. V mnohých zahradách vznikají tzv. "kontaktní zoo" - tj. místa, kde je návštěvníkům zoologické zahrady umožněn přímý kontakt s vybranými zvířecími druhy. Zoo-koutky mají samy o sobě velice pozitivní vliv na klienty a podporují zdravý vývoj jedince. Jsou založeny na spontánním či řízeném kontaktu návštěvníků ZOO se zvířaty, jež v ZOO koutku žijí (Vítková, 2008).

Reakce dítěte na přímý kontakt jakéhokoliv zvířete působí nesrovnatelně intenzivněji než pouhý pohled na sebeexotičtější zvíře v expozici. V dnešní době, kdy mohou děti sledovat v televizi či na internetu velké množství záběrů exotických živočichů a vstřebávat touto cestou neskutečné množství informací, chápou často pohled na zvíře v expozici jako další podobný obraz. Přímý kontakt s živým zvířetem je ale něčím, co mnohým dětem v současné době stále více chybí. Během takové zkušenosti jsou také mnohem vnímavější k předávaným informacím ze života zvířat, které si díky přímému kontaktu se zvířetem snadněji zapamatují. Mnoho osvětových oddělení zoologických zahrad zřídilo za tímto účelem chovy tzv. kontaktních zvířat. Tato zvířata jsou zvyklá na stálou manipulaci od lidí, a především dětí. Používání takových zvířat v programech pro veřejnost mohou mít nejrůznější podobu - od prosté ukázky zvířat, která je spojená s podáním informací o daném zvířeti, až po velká nacvičená představení, která jsou v zoologických zahradách nacvičována speciálními pracovníky (Šusta, 2006).

Programy v zoologických zahradách se zaměřují na jiný druh zoorehabilitace než je canisterapie či felinoterapie. Mezi kontaktní zvířata některých zoologických zahrad

patří ovce, kozy domácí, osli domácí, miniaturní prase, slepice či lamy. Tato zvířata musí být pečlivě vybrána s ohledem na jejich temperament (Vítková, 2008).

Zoologické zahrady umožňují svým návštěvníkům nejen setkání se zvířaty, ale i s jejich přirozeným prostředím (Vilhumová, 2008).

Blahodárný vliv zvířat na lidský organismus využívá např. Brněnská zoologická zahrada (Vítková, 2008).

1.6.1 *Účastníci zoorehabilitace*

Zoolog a ošetřovatel hrají v procesu zoorehabilitace důležitou roli, kontrolují, zda mají zvířata všechny důležité předpoklady pro spokojený život a že tedy nedochází k žádnému týrání či špatnému zacházení. Dále kontrolují, zda mají zvířata dostatečný přísun potravy, dostatečně velký prostor k životu, možnost pohybu a v neposlední řadě aby v rámci zoorehabilitace nedošlo k fyzickému či psychickému přetěžování zvířete. Určují, jaké činnosti se smí se zvířaty uskutečňovat. Zastávají také důležitou úlohu při výchově kontaktního zvířete (Nezávislý chovatelský klub, 2004).

Dalším článkem terapeutického týmu je **pedagog nebo terapeut**, který provádí vlastní činnost AAA/AAE. Tento odborník musí znát dostatečně svoji cílovou skupinu, se kterou pracuje a musí znát - nebo si sám stanovit - konkrétní cíle, jež chce dosáhnout. Musí znát také dostatečně zvířata, se kterými v rámci terapie pracuje (Nezávislý chovatelský klub, 2004).

Člověk zabývající se zoorehabilitací musí rozumět základním pravidlům chování a chovatelství zvířat. Zároveň by měl být srozuměn s problematikou jednotlivých klientů, ať už se jedná o zdravotní, mentální či sociální znevýhodnění osob. Dále musí znát přirozené potřeby a chování zvířete a jednat s ním srozumitelně, důsledně a bez použití agresivního chování. Měl by být bezkonfliktní, sociálně inteligentní, vzdělaný člověk, který je schopen týmové práce (Nerandžič, 2005). V ideálním případě by měl působit v roli terapeuta člověk, který prošel speciálním školením, ve kterém by se měl seznámit s potřebami lidí, kterým se rozhodne věnovat (Kalinová, 2003). Terapeut by měl mít dostatečně rozvinuté sociální citění, měl by to být člověk, který je schopen naslouchat a přijímat klienty takové, jací jsou (Volšická, 2003).

Pro úspěšnou zoorehabilitaci jsou velice důležitým článkem dobře trénovaná **zvířata**, která mají dobrý vztah k člověku a bez problémů se dokáží vcítit do aktuální situace (Fischer, 2003). Zvíře vhodné pro rehabilitaci se ve většině případů odebírá od matky již v útlém věku a musí projít speciální výchovou. Po celou dobu svého dospívání nesmí ztratit kontakt s lidmi a je připravováno na situace, které mohou při kontaktu s člověkem nastat. Např. si zvíře musí zvyknout na náhlé, nečekané pohyby, speciální pomůcky (hole, vozík) (Nezávislý chovatelský klub, 2004).

Na zoorehabilitaci by se mělo, jak již bylo řečeno, podílet zvíře, které je zdravé a to jak po fyzické, tak i psychické stránce. Mělo by být dobře socializováno a tedy zvyknuto na přítomnost člověka. Velký důraz musí být na toleranci zvířete k člověku i ostatním druhům zvířat (Nerandžič, 2005), zvíře musí být také k lidem i k ostatním zvířatům kontaktní, absolutně neagresivní a naprosto ovladatelné, s vyrovnanou povahou. Zvíře však musí být také zdravé, kompletně očkované a odčervené (Volšická, 2003).

Při výběru kontaktních zvířat je tedy důležité brát v úvahu nejen bezpečnostní hledisko návštěvníků, ale také bezpečnost zvířat samotných. Pro mnohá zvířata je přítomnost člověka nezvyklá a může tak u zvířat vyvolat nepředpokládané reakce (Vilhumová, 2008). Při chovu, péči a využívání všech druhů zvířat na zoorehabilitaci je tedy důležité nezapomínat na jejich vlastní pohodu a bezpečí a při styku a aktivitách s člověkem nepřetěžovat, dopřát jim odpočinek a ničím nerušené vlastní aktivity. (Mahelka, 2003). Zvíře zde není pouze prostředkem k dosažení nějakých cílů či k uspokojení potřeb klienta, je zde především partnerem, který přináší radost, ale sám má také potřeby, kterým se musí vycházet vstříc (Nedvědová, 2008). Vzájemný vztah člověka a zvířete se musí stále udržovat a rozvíjet. Člověk je vždy ten, kdo musí udělat první krok k vytvoření harmonického vztahu se zvířetem (Leugner, 2002). Pozitivní vliv zvířete na člověka může nastat pouze za předpokladu, kdy přináší radost, potěšení a dobrou náladu oběma stranám, tedy lidem i zvířatům (Matějček, 2007).

1.6.2 *Předpoklady pro realizaci zoorehabilitace v zoologických zahradách*

1.6.2.1 *Hygiena*

Dodržováním jednoduchých pravidel hygieny při zacházení se zvířaty se vysoce sníží nebezpečí onemocnění lidí přenosnými nemocemi od zvířat. Mytí rukou několikrát za den, po manipulaci s trusem, před jídlem, pitím, čištěním zubů, případně aplikací kontaktních čoček by mělo být, zvláště pro lidi se sníženou imunitou samozřejmostí. Prostředí zvířat musí být udržováno v čistotě. Srst zvířete se udržuje v čistotě pravidelnou koupelí, kartáčováním a stříháním. Jako prevenci před poraněním je třeba pravidelně zastříhávat drápky. Samozřejmostí je ochrana zvířat před vnějšími parazity. Při zacházení s exkrementy zvířat by se měly používat rukavice. Důležitá je také dentální hygiena zvířat. Sliny by měly být vymyty z rukou a ran. Z důvodu přenosných nákaz je také velice důležité krmivo. Čerstvá voda by měla být zvířatům podávána každý den. Tato základní pravidla jsou většinou dobře známá. Jejich dodržování by proto nemělo činit žádný problém (Seitlová, 2003).

Hygienu zahrnuje všechny úkony, které směřují k minimalizaci nebezpečí infekce v důsledku rozmnožování potenciálně škodlivých mikroorganismů. Hygienická opatření mají tedy převážně preventivní charakter. Hygienická opatření závisí na typu použitého zvířete, např. malé akvárium s rybičkami nevyžaduje tolik hygienických opatření jako třeba dvůr s hospodářskými zvířaty (Odendaal, 2007).

1.6.2.2 *Zoonózy*

Zoonózy jsou definované jako nemoci, které postihují člověka i zvíře. Ne všechny zoonózy jsou přenosné ze zvířat na člověka. Lidé s oslabenou imunitou jsou mnohem více ohroženi. Obvyklou cestou přenosu této nemoci je inhalace (vdechnutí), nebo ingesce (požití). Dalším způsobem může být kousnutí nebo škrábnutí prostřednictvím členovců. Aby se zabránilo zpětnému nakažení nemoci, musí být léčeni nejenom lidé ale i zvířata (Seitlová, 2003).

Existence onemocnění, která jsou přenosná ze zvířete na člověka, představuje z lékařského pohledu nejzávažnější argument proti praktikování terapie za přítomnosti

zvířat. Ve skutečném životě je však přenos onemocnění ze zvířete na člověka vzácný. Zvláště v případě, kdy jsou dodržována všechna bezpečnostní opatření. Do nich patří např. pravidelné veterinární kontroly zvířat a dodržování zásad hygieny. Rizika přenosu nemoci ze zvířete na člověka jsou sice malá, ale je třeba je brát vážně. Pokud jsou však učiněna všechna nezbytná opatření, je možné do značné míry nebezpečí zoonóz vyloučit (Odendaal, 2007). Velkou pozornost zoonózám věnuje veterinární i humánní medicína. Je třeba si uvědomit, že při kontaktu člověka se zvířaty může člověku hrozit určité nebezpečí, problémem je neinformovanost odborné i neodborné veřejnosti. Ta mezi zoonózy řadí i nemoci, které do této skupiny nepatří. Negativní roli zde hrají i poplašné či neopodstatněné zprávy médií (Svobodová, Tichá 2008).

1.6.2.3 *Zranění*

Předpoklad v problematice zranění je jasný. Je nutné pečlivě vybírat zvířata vhodná k praktikování zoorehabilitace a to nejen vhodné druhy, ale i plemena a jednotlivá zvířata. Dále je třeba dbát zvýšené opatrnosti a nevystavovat se zbytečnému riziku při práci se zvířaty (Svobodová, Tichá, 2008).

1.6.2.4 *Alergie*

Alergie mohou být zapříčiněny nadbytkem alergenů (cizorodých bílkovin). Zvířata, coby nositelé alergenů představují jen nepatrnou část všech možností. Na základě výzkumů bylo zjištěno, že nejvyšší počet alergií způsobují kočky, morčata a koně. Někteří lidé trpí alergiemi pouze na určité plemeno koček či psů. Pokud je klient multialergní, je to příčinou kontraindikace zoorehabilitace. Předpokladem je pokus o stanovení příčiny alergie a další postup, který je v souladu s tímto nálezem (Odendaal, 2007).

1.7 Programy realizované v zoologických zahradách v rámci zoorehabilitace

1.7.1 Noc snů

Noc snů je jednorázová událost, která se každoročně koná první pátek v červnu v zoologických zahradách po celém světě. Stává se jakýmsi svátkem, který umožňuje lidem, kteří jinou možnost bohužel nemají, aby poznali svět zvířat zblízka (Dreamnight, 2010).

Rotterdamská ZOO začala pořádat každoroční večery v ZOO pro děti ze Sofijské dětské nemocnice v roce 1996. První ročník noci snů byl pořádán pro děti postižené rakovinou. A zúčastnilo se ho 175 dětí s jejich rodinami. V následujících třech letech Rotterdamská ZOO pokračovala s organizací těchto večerů a každým rokem navštívilo tuto akci více dětí. Protože se program konal po setmění, dostala akce jméno Dream night-noc snů (Dreamnightathttezoo, 2010).

Určený večer patřila celá zoologická zahrada jen pozvaným dětem. Těm byl umožněn vstup i na místa, kam se běžný návštěvník nedostane. V roce 1996 nikdo netušil, že byl právě položen základ celosvětové akci ve prospěch zdravotně znevýhodněných, chronicky nemocných a opuštěných dětí.

V roce 2001 se k akci připojilo třináct dalších zdravotnických zařízení. V roce 2002 se okruh pořadatelů rozšířil o další holandské zoologické zahrady. Projekt poprvé překročil nizozemské hranice, když se k místním ZOO připojily zoologické zahrady v belgických Antverpách a v dánském Aalborgu. O další rok později se k realizaci akce přidaly dvě francouzské a dvě kanadské zoologické zahrady. V roce 2004 přibýlo mnoho dalších nových pořadatelů, ke skupině dosavadních partnerů se připojily tři ZOO ve Velké Británii. K nově zastoupeným zemím patřily USA, Kolumbie, Řecko či Nový Zéland. V Evropě se projekt rozšířil do Německa, Maďarska a Švédska.

V téže roce k projektu poprvé přistoupila i zoologická zahrada z České republiky, Zoo Děčín na Pastýřské stěně.

Připojovala se zahrada za zahradou, nejdříve v Evropě, pak i za oceánem. Po třinácti letech je do projektu zapojeno téměř 200 zoologických zahrad, akvárií a dalších organizací po celé světě a jejich počet neustále roste.

V současné době v České republice do projektu Noc snů pravidelně zapojuje 8 zoo. A to zoologická zahrada v Brně, Děčíně, Liberci, Hodoníně, Chomutově, Ostravě a Praze a Podkrušnohorský zoopark v Chomutově. Vzniklo tak mnoho míst, kde si děti i dospělí každoročně plní své noční sny (Dreamnight, 2010).

Každá ZOO organizuje tuto událost svým vlastním způsobem, ale ve všech zoologických zahradách jsou děti vítány jako V.I.P. hosté. Děti se dostávají do blízkého kontaktu se zvířaty, jak jen to je možné a získávají tak mnohem detailnější pohled na ZOO než průměrný návštěvník.

Je fantastické sledovat všechny šťastné dětské tváře a vidět jejich příbuzné, kteří často musí snášet velmi velkou zátěž, také se dobře baví. Setkávání podobných rodin, které si užívají klidný a bezstarostný večer bez každodenních problémů, je dalším užitečným aspektem těchto večerů. Je to rovněž velmi zvláštní a naplňující večer pro dobrovolníky a zaměstnance zoo. Utváření nezapomenutelného večera pro tyto děti a jejich rodiny je vynikající tým-buildingovou zkušeností. Skoro všichni zaměstnanci ZOO pracují tento večer dobrovolně a žádný z nich si nestěžuje, dokonce ani když musí odpovídat dětem na stejné otázky tisíckrát. Je to zábavná a naplňující práce.

Znamé skupiny a umělci nabízejí úžasnou hudbu a divadelní hry. Je to opravdu projekt, který je velmi cenným úsilím (Dreamnightatthezoo, 2010).

1.7.2 Programy pro děti s postižením realizované v ZOO Praha

První zkušenosti s handicapovanými návštěvníky v Pražské ZOO se datují od 70. let minulého století. Tehdy byl zahájen program pro přiblížení zoologické zahrady dětem z Jedličkova ústavu, dále školám pro nevidomé a slabozraké a děti s vadami řeči (Vilhumová, 2008).

V letech 1984-86 uspořádala Zoo Praha první cyklus exkurzí a besed a nabídli je speciálním školám. Na tento úspěšný cyklus navázala již trvalá spolupráce Zoo Praha s institucemi pro handicapované spoluobčany. Bylo vypracováno 7 témat, která měla handicapovaným návštěvníkům přiblížit svět ZOO (Skružná, Vilhumová, 2007).

Většina lidí očekává od návštěvy zoologické zahrady především příjemné prožitky, zábavu, oddech a poučení. Zrakově postižení návštěvníci nejsou v tomto ohledu žádnou výjimkou. Do ZOO chodí pro zábavu a poznáním. Protože zrakově postižení klienti jsou omezeni v přijímání zrakových vjemů, musí realizátoři programu zprostředkovat klientům náhradu pomocí vjemů např. hmatových.

Prostředí zoologické zahrady poskytuje velké množství zajímavých témat. Volba témat je tedy ovlivněna věkovou strukturou, popř. frekvencí návštěv účastníků programů (Vilhumová, 2008).

Témata jsou pro všechny skupiny návštěvníků podobná. Pro první část návštěvy se v ZOO Praha využívá rozsáhlá sbírka přírodnin, zvukové nahrávky hlasů a různé aktivizační prvky. Ve druhé části je zařazena návštěva kontaktních zvířat přímo v jejich výběžích (velké želvy, leguání, sloni apod.) (Skružná, Vilhumová, 2007).

2 CÍLE PRÁCE

Cílem práce je zjistit možnosti a způsoby využití zvířat v zoologických zahradách v oblasti zoorehabilitace.

Dílčí cíle:

- 1) Specifikace druhů zvířat, které jsou v rámci zoorehabilitace využívány v programech zoologických zahrad.
- 2) Depistáž programů a aktivit realizovaných v zoologických zahradách v rámci zoorehabilitace

3 METODIKA VÝZKUMU

3.1 *Použité metody sběru dat*

Pro zpracování předkládané bakalářské práce bylo použito metody kvalitativního výzkumu. Využité metody a techniky v rámci tohoto výzkumu byly dotazování emailem - CAMI, zúčastněné pozorování, polostandardizovaný rozhovor, fotodokumentace a sekundární analýza dat. Výzkum probíhal v období od 18.2. do 15.4. v zoologických zahradách na území České Republiky, kde probíhala depistáž činností a aktivit spojených se zkoumanou problematikou.

Cílem práce bylo zjistit možnosti a způsoby využití zvířat v zoologických zahradách v oblasti zoorehabilitace.

V první fázi výzkumu byla použita technika sekundární analýzy dat. Jednalo se o internetové stránky jednotlivých zoologických zahrad s cílem zanalyzovat informace o poskytovaných službách. Dále byly osloveny všechny zoologické zahrady na území ČR. Jejich seznam lze získat v publikaci Zoologické zahrady České republiky a okolních zemí od Michaela Fokta. Jednalo se o ZOO Brno, Děčín, Dvůr Králové, Hodonín, Hluboká nad Vltavou, Chleby, Jihlava, Liberec, Olomouc, Ostrava, Plzeň, Praha, Ústí nad Labem, Zlín. Těmto zoologickým zahradám byl zaslán email, ve kterém byl nejprve pro upřesnění vysvětlen pojem zoorehabilitace a dále byly ZOO dotázány, zda podobné aktivity ve své zoologické zahradě realizují. V případě kladné odpovědi byly požádány o vyplnění přiloženého dotazníku s devíti otevřenými otázkami na toto téma.

Pomocí dotazníku bylo zjištěno, s jakými druhy a počtem zvířat dané subjekty v rámci zoorehabilitace pracují, jak jsou zvířata vybírána a připravována pro použití v zoorehabilitaci. Kdo v zařízení zoorehabilitaci vede. Tato otázka byla zaměřena hlavně na vzdělání a kvalifikaci daných osob. Dále u jakých klientů je zoorehabilitace aplikována, popřípadě nabízena, jak často probíhají schůzky s klienty za účelem zoorehabilitace, jak probíhá kontakt zvířete s klientem. U této otázky byly dané subjekty požádány o stručný popis průběhu u vybraného klienta či skupiny osob. Dále bylo zjišťováno, jaký vliv má dle názoru subjektu zoorehabilitace na klienta, tedy v čem je

pro klienta nejpřínosnější. Kde je tato aktivita prováděna, zda v prostorách ZOO, nebo zda zaměstnanci se zvířaty dochází za klienty. Poslední otázkou bylo z jakých zdrojů je zoorehabilitace financována..

Z výsledků emailového dotazování (metoda CAMI) vyplynulo, že programy zabývající se zoorehabilitací nabízejí ZOO Brno, ZOO Praha, ZOO Děčín a ZOO Olomouc. Tyto zoologické zahrady byly za účelem výzkumu požádány o svolení provést depistáž těchto programů a aktivit. Ze ZOO Olomouc informovala, že programy zabývající se zoorehabilitací probíhají nárazově od května do září - tzn. v jiném termínu, který byl reálný pro realizaci výzkumu. Ze zoologických zahrad Praha a Děčín i Brno přišli kladné odpovědi.

U těchto subjektů byla použita technika zúčastněného pozorování a proveden polostandardizovaný rozhovor. Depistáž činností a aktivit spojených se zkoumanou problematikou proběhla v ZOO Praha dne 30.3.2010 za účasti na dvou vzdělávacích programů a 10.4.2010, účasti na programu pro nevidomé klienty. Dne 31.3. jsem uskutečnila depistáž programů v ZOO Děčín, za účasti na programu pro děti druhé třídy základní školy. Výzkum byl také plánován realizovat v ZOO Brno, která dle emailového dotazování nabízela aktivit zabývající se zoorehabilitací nejvíce. Odpovědná osoba, která tyto programy vedla, však během provádění výzkumu těžce onemocněla a bohužel ji v tuto chvíli nikdo nezastupuje. Odpovědi do dotazníku poskytla její kolegyně se zoologické zahrady, která se ovšem sama touto problematikou nezabývá.

3.2 Charakteristika výzkumného vzorku

Výzkumným vzorkem byly programy zoologických zahrad, v jejichž průběhu dochází k přímému kontaktu se zvířaty. Pomocí emailového dotazování CAMI bylo zjištěno, že takové programy probíhají v největším rozsahu v zoologických zahradách v Praze, Děčíně a Brně.

V Zoologické zahradě Děčín probíhá devatenáct programů, z nichž tři programy jsou určené pro mateřské školy, čtrnáct programů je určeno pro základní školy. Všech

devatenáct programů je po určité úpravě (přizpůsobení délky způsobu výkladu) vhodné i pro žáky praktických či speciálních škol. Dva programy jsou primárně určeny pro klienty s postižením. Programy jsou vždy tématicky zaměřené např. na domácí zvířata, na lesní zvířata, na obojživelníky. Vše je realizováno klientům na míru. Já jsem se osobně zúčastnila programu „Zvířata a jejich mláďata“. Cílová skupinou pro tento typ programu jsou žáci první až třetí třídy základní školy. Účely výzkumu dále splňovaly i další dva programy, které jsou určeny pro děti s postižením. Tyto programy se jmenují „Zvířata v náručí“ a „S oslíkem za zvířátky“. Popis programů jsem zaznamenala na základě dvou rozhovorů s lektory zoologické zahrady Děčín, kteří tyto programy vymýšlejí a realizují.

V Zoologické zahradě Praha v současné době probíhá 18 programů, z toho je 10 programů kontaktních. Osobně jsem byla přítomna programů „Hospodářská zvířata“ a „Nebojte se strašidel“, které organizuje Výchovně vzdělávací oddělení zoologické zahrady. Tyto programy jsou určeny pro mateřské a základní školy. Při mé druhé návštěvě jsem se zúčastnila programu pro nevidomé klienty.

4 VÝSLEDKY

V této kapitole jsou zpracované výsledky emailového dotazníkového šetření. Ve druhé části kapitoly jsou detailně popsány kasuistiky několika programů zabývajících se zoorehabilitací. Tyto programy jsem rozdělila do dvou celků.

První celek tvoří programy, které probíhají v Zoo Děčín a druhý celek tvoří programy, které jsou realizovány v Zoo Praha.

4.1 *Výsledky dotazníkového šetření*

Tabulka č. 1: Probíhají ve vaší ZOO aktivity, které se přibližují výše zmíněné definici zoorehabilitace?

Ano	ZOO Brno, Děčín, Praha, Olomouc
Ne	ZOO Dvůr Králové, Hluboká nad Vltavou, Chleby, Jihlava, Ostrava, Plzeň, Ústí nad Labem
Neodpověděli	ZOO Hodonín, Liberec

Zdroj: vlastní výzkum

Tabulka č. 2: S jakými druhy zvířat je zoorehabilitace realizována

ZOO Brno	S fretkami, morčaty, králíky, želvami, psouny prériovými, kozami, lamami, ovce
ZOO Děčín	S užovkou červenou, korálovkou mexickou, papouškem sumským, želvou čtyřprstou, morčetem, osmáky degu, osly, ovce, kozami, koňmi, žábami, ježky, morčaty
ZOO Praha	S krajtou královskou, hroznýšem královským, hroznýšem bahamským, užovkou domácí, korálovkou Ruthverovu, korálovkou sedlatou, užovkou červenou, gekončíkem nočním, agamou bradatou, blavorem žlutým, želvou stepní, králíkem domácím, ježkem ušatým, fretkou domácí, pakobylkou, strašilkami, šváby, oblovkami, kozami. V programu se dále využívají žáby, axolotl tygrováný a sklípkani, na které lektoři nenechají klienty sahat
ZOO Olomouc	S lamami, ovce, kozami, morčaty, hroznýšem královským. Tyto zvířata jsou využívána vždy. Někdy jsou využívána i mláďata vzácnějších zvířat, která jsou na umělém odchovu a na lidský kontakt zvyklá – surikata, gepard, urzon kanadský, lenochod dvouprstý, lev berberský)

Zdroj: vlastní výzkum

Tabulka č. 3: Jak jsou zvířata vybírána a připravována pro použití v zoorehabilitaci?

ZOO Brno	Zvířata jsou od mládí zvykána na pravidelný kontakt s člověkem
ZOO Děčín	Pro přípravu zvířat je velice důležitý kontakt s člověkem již od brzkého věku. Některé zvířata jsou darována do ZOO návštěvníky, kteří už o ně nemají zájem-přicházejí tedy do ZOO již jako kontaktní. Jinak zde máme několik chovů kontaktních zvířat (např. morčata, zakrslí králík,..) Navazujeme s nimi každý den pravidelný kontakt. V ZOO je také několik chovatelských kroužků. Účastníci těchto kroužků se o vybraná zvířata starají, krmí je a nevědomky tak připravují zvířata pro kontakt.
ZOO Olomouc	Většinou se jedná o zdomácnělé druhy zvířat, které jsou uvedeny v předchozím bodu nebo taková, která mohou být chována jako domácí mazlíčci a nehrozí nebezpečí ublížení na zdraví. Se zvířaty ošetřovatelé denně pracují a ona jsou zvyklá na častý kontakt s člověkem, pokud se jedná o vzácnější druhy zvířat, která jsou uměle odchovávána, od malička jsou též ve styku s člověkem a postupně připravována na kontakt s veřejností
ZOO Praha	Snadno chovatelné druhy, druhy s nimiž je zkušenost, že bývají klidné, neútočné a netoxické. Zároveň by měly mít vzdělávací potenciál a být atraktivní pro klienty. Vybíráme jedince mladé s nimiž je soustavně pracováno, aby přivykli manipulaci nebo starší jedinci, kteří byli na manipulaci zvyklí a prokazatelně jsou klidní. Průběžně je sledován zdravotní stav a nálada zvířat (svlékání, po krmení atd.) a neberou se zvířata, která by mohla být riziková.

Zdroj: vlastní výzkum

Tabulka č. 4: Kdo v zařízení zoorehabilitaci vede (vzdělání, kvalifikace).

ZOO Brno	Speciální pedagog s oprávnění na manipulaci se zvířaty.
ZOO Děčín	Dva lektori. Jedna lektorka absolvovala gymnázium, poté různé doplňující semináře. Druhý lektor vystudoval zoologii na Jihočeské Univerzitě
ZOO Olomouc	Zoopedagog – pedagogické vzdělání, obor přírodopis, speciální pedagogika příležitostně asistence ošetřovatelů nebo zoologů – zemědělská škola, ošetřovatelský kurz, vysoká škola
ZOO Praha	Vedoucí oddělení VVO – obecná antropologie na FHS UK Zástupce oddělení VVO- Přírodovědecká fakulta UK Pod oddělením působí lektorka, která vystudovala Př UK s pedagogickým minimem 4 externí spolupracovníci – 3 studenti VŠ (FF UK, PřF UK) a absolvent učiliště Chov cizokrajných zvířat. Průběh programů, kde dochází ke kontaktu se zvířaty zajišťuje caa 15 externích průvodců vyškolených pro manipulaci se zvířaty.

Zdroj: vlastní výzkum

Tabulka č. 5: U jakých klientů je zoorehabilitace aplikována? (věk, popř. diagnóza)

ZOO Brno	U klientů různých věkových kategorií s různým typem postižení. Konkrétně např. U klientky s diagnózou: těžká mentální retardace, epilepsie, artismus a Rettův syndrom; U klienta s diagnózou: Downův syndrom, střední mentální retardace, určité znaky artismu; U klienta a diagnózou: Downův syndrom, střední mentální retardace, určité znaky artismu
ZOO Děčín	U všech věkových kategorií. U dětí a dospělých zdravých i u dětí a dospělých s různým typem postižení
ZOO Olomouc	Zoorehabilitace je prováděna pro skupiny všech věkových kategorií a různých postižení, od dětí předškolního věku po seniory, osoby s tělesným postižením i mentálním či psychickými poruchami
ZOO Praha	Pro klienty různého věku. Nejčastěji pro žáky mateřských a základních škol. Dále pro klienty s nejrůznějším typem postižení-tzv. specifické skupiny. Do specifických skupin návštěvníků patří zdravotně postižení. Mohou to být klienti s postižením smyslovým, zrakovým, sluchovým, tělesným či mentálním, nebo klienti s postižením kombinovaným.

Zdroj: vlastní výzkum

Tabulka č. 6: Jak často probíhají schůzky s klienty za účelem zoorehabilitace?

ZOO Brno	Pravidelně jednou týdně dochází lektorka do Speciální školy pro děti s více vadami Elpis. Pro zdravé klienty probíhají programy každý den v rámci ZOO Školy. Tyto programy probíhají v sezóně každý den, záleží na zájmu školy. Také zde probíhají různé programy pro děti-např. „Stanice mladých přírodovědců“. Ti se setkávají každý týden a pečují o kontaktní zvířata.
ZOO Děčín	Pro zdravé klienty v sezóně probíhají programy každý den. Pro klienty s postižením jsou programy realizovány několikrát do roka
ZOO Olomouc	Zoorehabilitace probíhá nepravidelně, v sezóně zhruba osmkrát za měsíc

ZOO Praha	Pro zdravé klienty probíhá několik programů denně (1-4). Pro specifické skupiny návštěvníků-klienti s postižením probíhají programy cca jednou týdně.
-----------	---

Zdroj: vlastní výzkum

Tabulka č. 7: Jak probíhá kontakt zvířete s klientem? (Prosím o krátký popis průběhu zoorehabilitace u konkrétního klienta či skupiny klientů)

ZOO Brno	Program pro klienty s různým typem postižení se skládá s polohování pomocí zvířete, které dětem uvolňuje svalové napětí. Dále klienti zvířátko pozorují a snaží se s ním komunikovat. Dovídají se o něm od lektora mnoho informací z jeho života. Pro Základní školu speciální se připravují různé výukové programy, například Čtyři roční období, Domácí zvířata či Volně žijící zvířata v zimě. Programy doplňují učivo prvouky a probíhají hravou formou, důležitou roli ovšem při nich opět hrají kontaktní zvířata. Na závěr programu žáci vyplní, a to buď sami, nebo s pedagogem, jednoduchý test. Ve třídě bývají děti s různým stupněm postižení.
ZOO Děčín	Každý program je velice individuální. Program se většinou skládá z výkladu, lektora, různých soutěží a postupné seznamování klientů se zvířaty. Lektor vybraná zvířata dětem dává pohladit či pochovat a během toho jim říká mnoho informací o životě zvířat
ZOO Olomouc	Např. u skupiny osob se zrakovým postižením jsou zvířata postupně představována a každá osoba má možnost si zvíře vzít k sobě a seznámit se s jeho tělesnými proporcemi, typem srsti nebo kůže atd
ZOO Praha	Záleží na skupině klientů-na jejich věku, postižení. V obecné rovině se program dělí na dvě části. V první části lektor představí sebe i zoo. Poté začne výklad na dané téma. Při výkladu používá různé pomůcky-přírodniny, hračky. Ale i živá zvířata. Druhá část programu je realizována v dětské kontaktní zoo-zde si klienti hladí ovce, kozy apod.

Zdroj: vlastní výzkum

Tabulka č. 8: Jaký vliv má dle Vašeho názoru zoorehabilitace na klienta (v čem je pro klienta nejpřínosnější)?

ZOO Brno	Jde o to, aby vymizel ostych před zvířaty, uvolnilo se svalové napětí, rozšířila emoční sféra a zlepšila se komunikativnost
ZOO Děčín	Jde o budování kladného vztahu k přírodě a ke zvířatům. Pro děti ZŠ je cílem doplnění výuky zajímavou formou. U klientů s postižením je cílem hlavně vytržení ze stereotypu a zprostředkování nevšedního mimořádného zážitku, který je velice důležitý pro psychický stav dětí
ZOO Olomouc	Rehabilitace pozitivně ovlivňuje myšlení klientů, kteří se plně soustředí na kontakt se zvířaty a zapomínají na své problémy. Má také značný význam edukační.
ZOO Praha	Vstřebávání pozitivních informací. Odstranění zbytečného strachu z méně oblíbených druhů zvířat. Prostřednictvím programů probíhá začlenění postižených do společnosti, tedy integrace. Nejpřínosnější je to, že klienti mohou na chvíli zapomenout na svůj problém či svoje postižení.

Zdroj: vlastní výzkum

Tabulka č. 9: Je zoorehabilitace prováděna v prostorách ZOO, nebo se zvířaty docházíte za klienty?

ZOO Brno	V areálu ZOO i mimo areál
ZOO Děčín	V areálu ZOO i mimo areál-možnost dojíždění do ústavů
ZOO Olomouc	Rehabilitace probíhá pouze v areálu zoo
ZOO Praha	Pouze v areálu zoo

Zdroj: vlastní výzkum

Tabulka č. 10: Z jakých zdrojů je zoorehabilitace financována? (přispívají si klienti samy, nebo máte dotace)

ZOO Brno	Klienti s různým typem postižení mají programy zdarma. Pracovnice, která zoorehabilitaci vede je zaměstnancem zoo. V její pracovní náplni jsou i výukové aktivity pro MŠ a ZŠ- ty si školy hradí samy.
ZOO Děčín	Způsob financování je velice individuální. Klienti ze ZŠ a MS mají slevy, ale částečně si to platí samy. Klientům ústavů soc.péče hradí programy zoo.
ZOO Olomouc	Zoorehabilitace je prováděna zdarma pro osoby s postižením nebo za snížené vstupné.
ZOO Praha	Zdraví klienti si programy hradí sami. Návštěvníkům s postižením či určitým omezením platí účast na programu zoologická zahrada

Zdroj: vlastní výzkum

4.2 Kazuistiky

4.2.1 Programy a aktivity realizované v zoologické zahradě Děčín

V rámci výzkumu byly zrealizovány dva rozhovory. Oba respondenti se aktivně zabývali vymyšlením a realizací programů s kontaktními zvířaty pro zdravé i zdravotně znevýhodněné děti. Z rozhovoru vyplynulo, že pro své aktivity lektoři využívají tyto kontaktní zvířata: užovku červenou, korálovku mexickou, papouška, želvu, morče, osmáky degu, osly, ovce a kozy, koně, ježka. Na výuku používají ještě mnoho bezkontaktní zvířat. Zvířata jsou pro kontakt vybírána náhodně. Některá zvířata pochází od návštěvníku zoologické zahrady, kteří se spojí se zoologem. Mají doma zvíře, které už nechtějí. Většina těchto zvířat jsou tedy na kontakt zvyklá již od předchozího majitele. U některých druhů zvířat mají vlastní chov a např. morčata si vychovávají lektoři sami. Pro přípravu zvířat je velice důležitý kontakt s člověkem již od brzkého věku. Například ovečka Julie (Ovce ouessantská) se narodila po ukončení mlezivového

období¹ a musela tedy být uměle odchovávána ošetřovateli mimo stádo ostatních ovcí a krmena mlékem z lahve, díky tomu si přivykla na blízký kontakt s lidmi a je používána pro potřeby kontaktních programů a další podobné účely. V zoologické zahradě probíhá i mnoho chovatelských kroužků. Účastníci těchto kroužků se o vybraná zvířata starají, krmí je a nevědomky tak připravují zvířata na kontakt.

Programy jsou realizované lektory, z nichž jedna lektorka absolvovala gymnázium. Její vzdělání je dále doplňované různými semináři a kurzy. Druhý lektor má vzdělání v oboru zoolog, opět doplněné pedagogickými semináři. Klienti programů realizovaných v ZOO Děčín jsou různého věku, zdravé i s různým typem postižení. V zásadě by se programy mohli rozdělit na tři druhy. A to programy pro zdravé děti mateřských škol a základních škol a programy, které jsou určeny pro děti s určitým typem znevýhodnění. Klienti těchto programů jsou převážně žáci základní školy či speciálních školy nebo klienti domovů pro osoby se zdravotním postižením. Programy přes sezónu - tedy od jara do podzimu - probíhají každý den. Jedná se převážně o programy pro mateřské a základní školy či školy speciální. Pro klienty z domovů pro osoby se zdravotním postižením probíhají programy nárazově. Počet záleží na zájmu ze strany zařízení.

Programy probíhají ve většině případů v zoologické zahradě, ale je možné jet se zvířaty i za klienty přímo do škol či do domovů pro osoby se zdravotním postižením. Mimo ZOO jsou ale programy realizovány jen minimálně - několikrát do roka. Financování programů je částečně na klientech, částečně realizaci programů platí zoologická zahrada. Každá objednávka se řeší zcela individuálně. Např. návštěvy klientů s postižením hradí celé zoologická zahrada. Programy jsou rozděleny i podle věkových kategorií a podle schopností dětí vnímat a zpracovávat informace.

V současné době probíhá v zoologické zahradě devatenáct programů, z nichž tři programy jsou určené pro mateřské školy, čtrnáct programů je určeno pro základní školy, všech devatenáct programů je po určité úpravě vhodné i pro žáky speciálních škol a dva programy jsou určeny pro klienty domovů pro osoby se zdravotním postižením.

¹ období nutné výživy mateřským mlékem, obsahujícím potřebné vitamíny a minerální látky pro správný vývoj mláďete

Programy jsou vždy tématicky zaměřené např. na domácí zvířata, na lesní zvířata, na obojživelníky. Vše je realizováno klientům „na míru“. Prvotním úkolem pro lektory je klienty co nejdříve poznat a přizpůsobit jim program. Většinu programu si lektoři vymysleli sami. Oba lektoři spolu spolupracují a doplňují se navzájem. Každý má jiné vzdělání a proto je jejich spolupráce při tvorbě a realizaci programů velice důležitá a přínosná.

Primárním cílem všech programů je budování kladného vztahu k přírodě a ke zvířatům, a dále seznámení účastníků programu s živočišnou říší. Pro žáky ZŠ je cílem doplnění výuky zajímavou formou. U dětí s postižením je cílem především vytržení ze stereotypu a zprostředkování nevšedního zážitku, který je velice důležitý pro psychický stav dětí. Výsledky programů lektoři v současné době nezaznamenávají. Je pro ně směrodatné, zda jsou účastníci po skončení programu spokojeni. Dříve lektoři dávali účastníkům programu či učitelům vždy po skončení programu vyplnit dotazníky spokojenosti, které si následně zakládali. Avšak z odstupem času se tato snaha ukázala bezúčelná. Zaznamenává se pouze počet realizovaných programů a zúčastněných klientů v konkrétním roce. Z výsledků vyplývá, že se v posledních letech účast na programech ZOO Děčín výrazně zvyšuje. Zatím co v roce 2008 ZOO školu navštívilo 2524 žáků, v roce 2009 už to bylo 3201 dětských návštěvníků.

Do roku 2008 lektoři telefonovali za účelem propagace do škol či ústavů. Od roku 2008 je propagace realizována prostřednictvím letáků. Propagační letáky lektoři rozdávají učitelům, kteří programy již navštívili. Pokud učitele souhlasí a zanechají emailovou adresu, posílá jim ZOO informace o nových programech. Některé školy si už informační emaily posílají i mezi sebou. Pro šíření informací o programech zoologické zahrady dále vyžívají i různé časopisy, kde uveřejňují články na toto téma. Programy jsou ve stručné podobě umístěny i na internetových stránkách.

Z rozhovoru dále vyplývá, že dle lektorů označení zoorehabilitace pro programy, které realizují není zcela vhodný. U zoorehabilitace je dle jejich názoru nutná spolupráce s lékařem. Oba se shodují na tom, že se zde jedná spíše o psychické uvolnění, ne o samotnou rehabilitaci. I když dle jejich názoru skrze dobrý psychický stav je zlepšován jistě i stav fyzický. Pro své programy by spíše volili označení

termínem „zážitkové programy“. Dodávají že si z jejich programů děti odnášejí pozitivní zážitky, které jsou neopakovatelné a pro klienty jistě velice prospěšné. Avšak dodávají, že se nejedná o léčbu.

Každý rok se lektoři zúčastňují setkání vzdělávacích pracovníků zoologických zahrad. Setkání se koná vždy v jiné zoolog. zahradě. Zde každý zástupce vzdělávacích pracovníků zoologické zahrady shrne své poznatky o programech s kontaktními zvířaty. Vyměňují si své poznatky, někdy i materiály. Pro všechny je to dle lektorů velice přínosné. Diskutují však převážně na téma výuky žáků základních škol, informace o práci s dětmi s postižením se na těchto setkání objevují spíše sporadicky. Většina zoologických zahrad se prvotně zabývá spíše vzděláváním dětí zdravých.

Jako první zoologická zahrada v České republice se ZOO Děčín zapojilo do mezinárodní akce „Noc snů“. Tato akce je zaměřená na děti s postižením z ústavů či rodin. Akce je pouze pro zvané hosty. Koná se vždy první pátek v červnu po zavírací době - tedy od sedmi hodin večer a trvá dlouho do noci. ZOO Děčín v loňském roce přivítala 300 dětí i dospělých s různým typem postižení. V rámci programu se každoročně uskutečňuje přímý kontakt se živými zvířaty i s přírodninami, které jsou v areálu ZOO návštěvníkům k dispozici. Mimo jiné je pro návštěvníky nacvičené divadlo. Program se rok od roku liší. V roce 2009 byli hlavním tématem obojživelníci. Klienti si mohli šáhnout např. na žáby či jiné obojživelníky. Tento rok je ve znamení šelem. Je tedy jasné, že se děti přímo neosahají šelmu. K dispozici jim budou dvě nejznámější šelmy, tedy kočka a pes. Opět zde budou k dispozici všechny ostatní kontaktní zvířata. V tento večer ZOO navštěvují i různé známé osobnosti, které se podílejí na vytváření programu. Na vymýšlení a realizaci programu se podílí zaměstnanci centra služeb pro návštěvníky ZOO Děčín. Dle lektorů je Noc snů velice zajímavý a pro děti s postižením velice přínosný program.

4.2.1.1 Program „Zvířata v náručí“

Cílovou skupinou, pro níž je program primárně určen, jsou klienti domovů pro osoby se zdravotním postižením. Program je zároveň také určen pro žáky speciálních škol. Délka programu je v rozmezí devadesáti až sto dvaceti minut. Přispívá k

obohacení života klientů, k jejich osobnostnímu rozvoji prostřednictvím přímého kontaktu s vybranými jedinci různých druhů zvířat. Ve vzdělávací složce se účastníci programů seznamují s jednotlivými zástupci druhů zvířat, jejich základními vlastnostmi a potřebami. Program je sestaven s ohledem k psychickým zvláštnostem lidí s mentálním postižením, jsou vybrány vhodné výukové i komunikační metody.

Během programu dochází k přímému kontaktu se zvířaty. Konkrétně se jedná o kočku, morče, králíka, želvu, papouška a hady. Dále jsou využívány obrázky představující potravu pro různé druhy zvířat, přírodniny – srnčí parůžek, hadí svlečka, ptačí pera. Také jsou klientům k dispozici fotky vlka, výra, prasete divokého, srnce, kukačky, a audionahrávka s hlasy zvířat. Každý program je velice individuální. Záleží na typu účastníků jednotlivých programů. Jen těžko lze pro popis průběhu programu zjednodušovat a popsat jeho průběh. Proto je další popis spíše obecný a velmi zjednodušený. Obecně se program dělí do několika částí:

1. Seznamovací a adaptační fáze, kontakt se zvířaty – kontaktní část
2. Interaktivní soutěže o zvířatech – vzdělávací část
3. Hodnocení, opakování a rozloučení

Vlastní realizace programu klade vysoké požadavky na schopnosti a dovednosti lektora, vyžaduje neustálé zohledňování individuálních schopností a možností každého klienta ve skupině, s ohledem k rozsahu a hloubce jeho postižení bez předchozí znalosti klientů i prostředí. Vysoký důraz je kladen na psychickou pohodu zvířat. Důležité je aby nedocházelo k jejich přetěžování, úzkostným stavům nebo dokonce týrání. Proto se doporučuje na realizaci programu účast nejméně dvou lektorů.

Seznamovací a adaptační fáze trvá 45 - 60minut. Během této části programu se lektoři seznámí s účastníky programu, ukážou jim zvířata a navodí klidnou a přátelskou atmosféru, která je základním předpokladem pro zdárný průběh dalších částí programu. Je potřeba předejít případným úzkostným reakcím klientů nebo je odstranit. Této fázi se musí věnovat dostatek času a lektoři by si ve spolupráci s personálem zařízení měli všimnout rozdílů mezi účastníky programu a uplatňovat individuální přístup k nim.

Lektoři umístí zvířata v přenosných boxech tak, aby na ně klienti viděli. Pak navazují jednotlivě se všemi účastníky rozhovor o zvířatech. Ve chvíli, kdy se naváže

kontakt mezi lektory a účastníky programu, lektoři představují jednotlivá zvířata a přitom je nejprve sami berou do náruče a postupně je předávají účastníkům programu, případně je nechávají jimi hladit nebo je jen pozorovat a mluvit na ně. Postupuje se od nejvíce kontaktního zvířete (morče či zakrslý králík) k nejméně (papoušek kakadu). Postup nelze paušalizovat, je nutné vždy volit individuální přístup s ohledem na schopnosti, možnosti, reakce a vlastnosti zvířete. Reakce na zvířata jsou velmi pozitivní, aktivně reagují i účastníci programu, kteří s lidmi kontakt nenavázali. Zvířata jsou jednou z vazeb na vnější svět za branami ústavu.

Dále je součástí programu interaktivní soutěže o zvířatech, tedy **vzdělávací fáze**. Tato část programu trvá přibližně 30 minut. Během této fáze si lektoři zpravidla uklidní účastníky programu, poprosí je aby se v klidu usadili a motivují je: „*Viděli jsme, že zvířata máte rádi, ale znáte je? Můžeme se o tom přesvědčit?*“ Účastníci programu reagují pozitivně a lektoři je vyzvou, aby se všichni posadili do kroužku. Poté se ptají: „*Kdo bude s námi soutěžit? Máme pro vás přetěžké úkoly*“.

Lektoři si vezmou morče do rukou a ptají se klientů, zda znají toto zvířátko, proč jej lidé chovají, jakou má barvu, kolik oušek, končetin. Pak rozprostřou na koberec kartičky s obrázky možné i nemožné potraviny pro morče. „*Ted' si vyzkouším, zda byste se dokázali o morče správně postarat a dát mu to správné jídlo, po kterém by bylo zdravé a silné.*“ Děti vybírají kartičky s potravou a lektor na to reaguje, vysvětluje, hodnotí. Následuje pochvala a povzbuzení do dalších úkolů.

Lektor přinese papouška v kleci a představí ho. Dá mu kousek ovoce a demonstruje jeho krmení. Snaží se papouška přesvědčit, aby mluvil. Vysvětlí, že papoušek opakuje různá slova. „*Jiná zvířata také vydávají různé zvuky, umíte je podle zvuků poznat?*“ Pak pustí postupně čtyři ukázky hlasů zvířat z audiokazety (prase divoké, výr velký, vlk, kukačka). Lektor reaguje na odpovědi dětí, doplňuje je obrázky a základními informacemi.

V další části programu si lektor vezme do rukou zakrslého králíčka a ptá se dětí, zda ho znají. Ty zpravidla sdělí základní informace o něm. Lektor si vyjme z přepravy ještě morče a vede rozhovor tak, aby přišli na to, co mají králíci společného s morčaty.

Shodné znaky sám zrekapituluje. Úkolem dětí je vypořádat, v čem se tato dvě zvířata liší. Za každý rozdílný znak následuje pochvala.

Dále lektor ukáže dětem samce želvy čtyřprsté a ty si sáhnou na jeho krunýř. Lektor se ptá, zda vědí, k čemu želvě tvrdý krunýř slouží. Po vysvětlení dětem sdělí, že i ostatní zvířata mají na těle zajímavosti, které dokonce někdy ztratí. Lektor dětem ukáže přírodniny (hadí svlečku, srnčí parůžek, a ptačí pera). Odpovědi koriguje a pro názornost doplňuje obrázky zvířat. Při rozhovoru o hadovi jej dětem představí.

Jako poslední kontaktní zvířátko představí lektor dětem kočku. Tu již většina dětí zná, lektor se jich ptá, zda by se dokázaly o kočku postarat. Co všechno kočky potřebují, aby byly spokojené a šťastné (potrava, klidné místo s pelíškem, přítomnost člověka) Nakonec děti vyzve, aby spokojenou kočku nebo jiné zvířátko nakreslily. Pokud časové možnosti dovolí, kreslí klienti obrázky přímo v ZOO, pokud ne dostávají to za domácí úkol.

Na závěr je důležitá **fáze hodnocení, opakování a rozloučení**. V této fázi lektor děti pochválí, rozdává jim dárečky a pozve na další návštěvu ZOO. Zároveň se děti zeptá, jaké zvířátko se komu nejvíce líbilo a zrekapituluje, co všechno poznaly.

4.2.1.2 Program „S oslíkem za zvířátky“

Cílovou skupinou pro tento program jsou klienti z domovů pro osoby se zdravotním postižením. Doporučená velikost skupiny je osm až dvanáct osob. Tento program zoologická zahrada realizuje zároveň i pro žáky speciálních škol.

Program přispívá k osobnostnímu rozvoji lidí s mentálním či jiným postižením prostřednictvím přímého i nepřímého kontaktu s vybranými jedinci různých druhů zvířat. Program je sestaven s ohledem k psychologickým zvláštěstím lidí s mentálním či jiným postižením, jsou vybrány vhodné výukové i komunikační metody.

Mezi aplikované metody použité v tomto typu programu patří: výklad, hry, kresba, ukázka na živém zvířeti, přímý kontakt s vybranými druhy zvířat, pozorování, práce s přírodninami, zážitky. Předpokládaná délka programu je devadesát až sto padesát minut. Vše záleží na složení klientů a na typu jejich postižení. Délka se tedy

individuálně přizpůsobuje zájmu, typu a rozsahu postižení a technickým možnostem klientů

Lektoři během programu využívají kontaktních zvířat, konkrétně hadů, želvy, papouška, křečka, zakrslého králíčka, morčete, ovce, oslíka, i přítomnost zvířat nekontaktních. Dále různé přírodniny - hadí svlečku, srnčí parůžek, a ptačí pera. K dispozici mají lektoři také množství obrázků a audio záznamy zvuků zvířat. Struktura programů je velice individuální, záleží na typu postižení účastníků programů. Obecně lze program dělit do několika částí:

1. seznamovací a adaptační fáze, procházka po zoo
2. interaktivní soutěže o zvířatech – vzdělávací část
3. kontakt s živými zvířaty
4. výtvarná dílna

Seznamovací a adaptační fáze začíná přivítáním klientů v zoo. Nejčastěji tato fáze probíhá v jedné ze tříd ZOO školy v areálu zoo. Lektoři dětem přijatelnou formou vysvětlí co je to zoo. Zeptají se jich, jestli už v nějaké ZOO byli a co zde viděli. Pak následuje otázka: „*Chová někdo z Vás doma zvířátka.*“ Popř.: „*Chováte v ústavu nějaké zvířátko.*“ Následuje krátký rozhovor s klienty o domácích zvířátkách. Během této části programu mají lektoři za úkol se co nejvíce seznámit s účastníky programu. Dále jim představí kontaktní zvířata, navodí klidnou a přátelskou atmosféru, aby se klienti nebáli a získali důvěru. Ta je základním předpokladem pro zdárný průběh dalších částí programu. Je potřeba předejít případným úzkostným reakcím účastníků programu, nebo je odstranit. Této fázi se musí věnovat dostatek času a lektoři by si ve spolupráci s personálem ústavu měli všimnout rozdílů mezi účastníky programů a uplatňovat k nim individuální přístup.

Při této části programu již dochází k přímému i nepřímému kontaktu se zvířaty, který má prokazatelně na účastníky programu příznivý účinek. Jako první se děti již během příchodu do ZOO seznámí s ovečkou Julií (ovce ouessantská- nejmenší plemeno ovce na světě). Lektoři se ptají klientů co je to za zvíře, proč ho lidé chovají. Účastníci programu pak mají za úkol říkat, jakou má ovečka barvu, jaké vydává zvuky. Dále mají za úkol ukázat a popsat různé části jejího těla. Pak se lektor zeptá: „*Jak se jmenují*

členové ovčí rodiny.“ Pokud děti neví lektoři jim různou formou napovídají. Např. dávají jim vybrat ze dvou možností či řeknou počáteční písmeno zvířete, ukáží jim členy ovčí rodiny na obrázcích. V některých případech účastníky programu provází pouze ovečka. V jiných zase osel či obě zvířátka. Lektor tedy představí i oslíka: „ *Toto je osel a jmenuje se Sněžinka. Víte proč?*“ Zavede s dětmi rozhovor o oslovi. Poté si ho všichni pohladí. „*Oslík je domácí zvíře. Co to znamená? Uměli byste se o oslíka postarat?*“ Lektor přiblíží péči o osla a poté si ho klienti za jeho asistence zkusí vykartáčovat. Kartáčování může probíhat buďto na začátku programu, nebo až na konci procházky před tím, než se děti s oslíkem rozloučí.

Součástí první fáze je i procházka po ZOO s ovečkou, nebo oslíkem. Někdy se s dětmi prochází oslík i ovečka. Vše je opět velice individuální. Záleží na počtu klientů a typu jejich postižení. Procházka po zoologické zahradě trvá třicet až šedesát minut. Lektor vybere individuální trasu, s ohledem na typ a rozsah duševního a fyzického postižení klientů. Výklad o zvířatech - jeho délku a obsah - vždy přizpůsobí schopnostem a zájmu klientů. Neustále sleduje reakce klientů, hodnotí je a reaguje na ně dle svého uvážení.

Pro demonstraci vybírá lektor následující trasu. Jako první se klienti zastavují u anoa horské, to je nejmenší kravička. Klienti si ji mohou pohladit, či nakrmit krméním, které dostanou od lektorů. Lektor se ptá dětí: „*Žijí kravičky s lidmi ve stáji nebo je to divoké zvíře?*“ Děti většinou s radostí odpovídají. Následují další otázky. Např.: „ *Proč lidé chovají domácí krávy?*“ apod. Typ otázek opět záleží na věku klientů a typu jejich postižení. Lektoři si je většinou vymýšlejí na místě, poté co se seznámí s klienty a určí, jak s nimi mají jednat. Dále následuje setkání s koněm. Toho si klienti opět mohou pohladit a popř. nakrmit. Následují opět otázky lektora, klienti mají za úkol jmenovat rozdíly mezi koněm a oslíkem. Obě zvířátka mají před očima, a tak je porovnávání pro klienty jednodušší. Zároveň jim mohou lektoři pomáhat a názorně jim ukazovat, v čem jsou osel s koněm stejní či rozdílní. Dále se lektoři mohou ptát např. v čem obě zvířátka pomáhají lidem. Někteří klienti ví a s nadšením odpovídají. Může nastat i situaci, kdy žádný klient neví, v tomto případě lektoři na své otázky odpovídají sami. Lektoři pak mohou také povídat klientům příběh o tom, jak se kdysi dávno setkal člověk s koněm či

oslem poprvé a proč si tyto zvířátka ochočil. Dále se skupinka klientů doprovázená oslíkem a ovečkou dostávají k výběhu s opičkami. Opice nejsou přímo kontaktní zvířata. Je to z důvodu bezpečnosti jak klientů, tak i zvířat. Pro opice není kontakt s člověkem přirozený. Lektoři zdůrazňují, že důsledně dbají na to, aby žádná zvířata nebyla týrána či zneužívána k aktivitám, které jim nejsou příjemné. Přestože opičky nejsou kontaktní, klienti na ně také reagují velice pozitivně. Ze zájmem sledují jejich pohyby a reakce. Lektoři dávají klientům za úkol poznat samce a mládě v tlupě. Někdy pokračuje skupina dále, někdy se skupinka u opic zdrží déle. Lektor se klientů ptá: „*Proč se říká, že se opice opičí? Budeme se taky opičit?*“ Klienti zpravidla reagují s nadšením, že ano. Lektor tedy vyzve skupinku, aby se po něm opičila. Předvádí klientům obličej, jak se tváří opice, když je smutná. Děti lektora s nadšením napodobují. Poté lektor klientům postupně předvede několik grimas vyjadřující různé nálady - např. radost, pláč, zoufalství, apod.

Dále se skupinka přesouvá k sovám, které patří opět k bezkontaktním zvířatům. Lektor klientům říká o životě sov – kde žijí, čím se živí, jak létají a houkají. Klienti dostanou za úkol napodobit houkání sov. Dále následuje setkání s klokany, opět bez přímého kontaktu. Lektor se dětí ptá: „*Víte kde žije klokan?*“ Pokud klienti správně odpoví, lektor je pochválí. Pokud ne, odpoví na otázku sám a pokračuje ve výkladu. Srozumitelnou formou vypráví klientům zajímavosti o životě klokana. Dále říká, že je klokan savec. A ptá se: „*Které další zvíře, je savec?*“ Obvykle klienti jmenují alespoň jednoho savce. Jen málokdy si uvědomí, že i oni jsou savci. Lektor je tedy upozorní, že i oni jsou savci a zeptá se: „*Jak poznáme, že jsme savci?*“ Opět pokud klienti odpoví, následuje pochvala. V opačném případě lektor odpoví sám a nebo se snaží napovědět. Např. řekne: „*Co pije miminka, když se narodí.*“ Klienty tím navede ke správné odpovědi. Dále se lektor může zaměřit na to, že klokani dobře skáčí a zeptá se: „*Umíte také dobře skákat?*“ Klienti s nadšením odpovídají, že ano. Lektor na jejich odpověď reaguje slovy: „*Tak mi to tady předved'te.*“ Samozřejmě i v této části je vše individuální.

Jako poslední zvířátko klienti navštíví medvěda-opět bezkontaktní zvíře. U medvěda jsou důvody, proč nemůže být kontaktní zřejmé. Jedná se o bezpečnost

klientů. Lektor se u výběhu medvěda klientů ptá: „*Čím se medvěd živí? Jak se medvědi mezi sebou domlouvají?*“ Poté klienty vyzve, aby napodobili zvuk medvěda. Klienti nadšeně mručí.

Po celou dobu této fáze klienty provází ovečka, oslík, popřípadě oba. Tyto kontaktní zvířátka slouží především k tomu, aby skupina klientů stále udržovala dostatečnou pozornost a aby se držela pohromadě. Děti se na zvířátka upnou již od samého začátku a skupina je tedy ucelená. Střed skupiny tvoří oslík, nebo ovečka. Pokud děti na lektora dostatečně nereagují, lektoři využívají ovečku, nebo oslíka jako tzv. prostředníka. V tento moment, kdy klienti prošli celou ZOO, nebo její část- záleží na zdatnosti klientů - se s ovečkou i oslíkem rozloučí. Ještě je naposledy pohladí a lektor je vyzve, aby jim na rozloučenou zazpívali písničku.

Následuje fáze **interaktivních soutěží o zvířatech - tzv.vzdělávací část**. Tento blok programu se za příznivého počasí odehrává v učebně pod širým nebem, která se nachází v klidné části ZOO, kde se mohou klienti lépe soustředit. Za nepříznivého počasí se tato část programu odehraje v jedné z učeben Zoo školy. Klienti si zde zopakují a upevní informace o zvířatech získané v předchozí části programu. Lektor se klientů ptá: „*Chcete si vyzkoušet, zda jste si zvířata dobře prohlédli a zda jste dávali pozor?*“ Následuje odpověď klientů. Pokud je odpověď kladná, následují soutěže. Pokud se klienti zdráhají, snaží se je lektor uklidnit a zároveň podpořit, aby se ničeho nebáli. Dále lektor pokračuje v programu a klienty informuje, že je teď čekají soutěže o zvířatech, při kterých můžou předvést své znalosti.

Jako první lektoři pokládají své otázky o medvědovi a jeho potravě. Jako pomůcku využívají obrázky medvěda a potrav. Lektor se dětí ptá: „*Víte, jaké bylo největší zvíře, které jste dnes viděli? Ano, byl to medvěd. Dokážete z obrázků vybrat a pojmenovat potravu, na které by si medvěd pochutnal? Pozor – musí jít o potravu získanou v lese.*“ Lektor hodnotí správnost odpovědí, případně doplňuje a vysvětluje. Další část programu je zaměřená na ukázkou různých přírodnin, které si klienti mohou osahat. Lektor klientům říká, že: „*Některá zvířátka ve svém životě občas něco ztratí. Já vám budu ukazovat jednotlivé přírodniny a vaším úkolem je poznat, co kterému zvířátku*

patří.“ Lektor následně klientům ukazuje vejce pštrosa, koňskou žíni, parůžky, šišku a ptačí hnízdo. Klienti s nadšením přemýšlí, co kterému zvířátku patří.

Další fází je **kontakt s živými zvířaty**, který probíhá v učebně. Klienti mají možnost pohladit si hady. Mezi tím, než si hady všichni pohladí, říká lektor zajímavosti ze života hadů. Ptá se klientů, proč hadi svlékají kůži. Po odpovědi klientů jim dá lektor do ruky i hadí svlečku. Následuje další kontaktní zvíře, kterým je zakrslý králík, kterého si klienti mohou pochovat, následuje morče a želvy čtyřprsté. Ke každému zvířátku řekne lektor několik informací z jejich života. Zároveň má lektor ke každému zvířátku pro klienty připravenou otázku. Klienti se se zvířátky pomazlí a postupně se se všemi rozloučí.

Následuje poslední **fáze výtvarná**, ve které si klienti vyberou zvíře, které je zaujalo a výtvarně jej ztvární. Lektor klienty povzbuzuje otázkami: *„Vzpomenete si, jaká zvířata jsme dnes viděli? Co se vám nejvíce líbilo? Zopakujeme si, jaká zvířata jsme dnes poznali? Dokážete nějaké zvíře nakreslit nebo vymodelovat?“* Klienti malují či modelují z hlíny zvířátko, které je nejvíce zaujalo a lektor jim pomáhá. Nakonec je pochválí a rozloučí se s nimi.

(příloha č. 4, foto č.1)

4.2.1.3 Program „Zvířata a jejich mláďata“

Cílová skupinou pro tento typ programu jsou žáci první až třetí třídy základní školy. Program je v případě zájmu možno realizovat i pro školy praktické či speciální. Pro základní školy program probíhá v sezóně třikrát do týdne. Ze strany základních škol je o něj velký zájem. Program se většinou odehrává v učebně Zooškoly, v případě hezkého počasí a zájmu školy se program realizuje i v areálu ZOO, ve kterém se prochází mezi jednotlivými výběhy. Děti zde mají možnost na vlastní oči vidět mnoho zvířata a některá si i pohladit. V mnohých případech ovšem dávají školy přednost realizaci programu ve třídě a to z důvodu nedostatečných časových možností. Program ve vnitřních prostorách je časově méně náročný, avšak děti jsou ochuzeny o mnoho zvířat. Do učebny jen těžko mohou vzít lektoři např.koně. Při návštěvě byl program

realizován pro nepřízeň počasí v učebně. Bude tedy popsána realizace programu v učebně.

Cílem programu je přiblížit dětem život zvířat z hlediska „rodinných“ vztahů mezi dospělými jedinci a jejich mláďaty. Záměrem je poukázat na fakt, že pro zvířata je hlavním úkolem zachování druhu, což znamená přivedení mláďat na svět a jejich následná výchova. Dalším cílem je poznávání některých živočišných druhů pomocí alternativních metod výuky. Obecným cílem je pak přispět k budování kladného vztahu dětí ke zvířatům, který dětem v mnohých případech chybí. V neposlední řadě je cílem programu přímý kontakt dětí s některými druhy zvířat. Díky přímému kontaktu dětí se zvířaty si děti mnohé vědomosti o nich snáze zapamatují.

Délka programu je individuální. Pokud se program realizuje v učebně, trvá přibližně jednu vyučovací hodinu (45 minut). Pokud se program odehrává v areálu zoologické zahrady, trvá déle. Jako pomůcky lektori využívají kazetový magnetofon, audiokazeta s nahrávkami zvuků zvířat, témata scének na lístcích, přírodniny (odlitek stopy koně, hadí svlečku, papouščí péra, srnčí parůžky), obrázky zvířat (formát A4 – jelen evropský, prase divoké, kuň domácí (hřibě a klisna), kočka domácí, kapr obecný), tabule s tajenkou, kontaktní zvířata - užovka červenou, korálovku mexickou, papouška kakadu žlutolícího sumbského, morče, osmáky degu, zakrslého králíčka. Pokud je program realizován venku v zoologické zahradě, pak lektori k přímému kontaktu dále využívají osly, ovce, koně a ovečku. Jako nekontaktní zvířata mohou být využívána všechna zvířata v zoologické zahradě, která lektori využívají jako živou předlohu ke svému výkladu.

Struktura programu je opět velice individuální. Lektori se celý jeho průběh přizpůsobují klientům. Opět záleží na počtu klientů, jejich věku a vědomostech a v neposlední řadě se přihlíží k jejich časovým možnostem. Také záleží zda se jedná o klienty základních škol, škol praktických, či speciálních. Lektori klientům přizpůsobí délku, strukturu programu i způsob výkladu. Tzv.kostra, které se lektori drží, však zůstává stejná. Z důvodu osobní účasti bude popsána forma programu pro druhou třídu.. Obecně se program dělí na několik částí:

- 1) Motivační rozhovor
- 2) Vzdělávací část
 - a) kůň domácí,
 - výklad a demonstrace na zvířeti
 - poznávání stop koně
 - soutěž za pomoci audio nahrávky
 - hra na koně
 - b) zakrslý králík, morče
 - výklad a demonstrace na zvířeti
 - c) lesní zvířátka
 - soutěž
 - audio nahrávka
 - d) uřovka červená, korálovka mexická
 - výklad a demonstrace na zvířeti
 - e) kakadu žlutolící sumbský
 - křížovka
 - výklad a demonstrace na zvířeti
- 3) Vyhodnocení a rozloučení

Motivační rozhovor začíná představením lektora či lektorů. Lektori navozují příjemnou a přátelskou atmosféru a naváží s dětmi rozhovor na téma zvířátek. Lektorka se ptá dětí: „*Děti, máte doma někdo kočku nebo pejska?*“ Několik dětí se hlásí, že ano. Dále se lektor ptá, zda měla jejich kočka či fenka mlád'ata. Opět se několik dětí přihlásí, že ano. Lektor se ptá, zda-li ví, jak se jim říká. Několik dětí se opět hlásí a vyvolané děti správně odpoví. Další otázka od lektora je následující: „*Může mít pejsek štěňata?*“ Na dětech je vidět nejistota a tak lektor odpovídá za ně: „*Ne, ty máš přece fenu, to je samice psa(máma).*“ Několik dětí odpovídá, že jejich pejsci (fenky), nebo kočičky koťata či štěňata měli. Lektor tedy další rozhovor vede převážně s nimi. „*Pozoroval(a) jsi, jak se máma kočka (fena) o mlád'ata stará? A také je krmí mateřským mlékem... Jestlipak víte, proč?*“ Děti odpovídají: „*aby bylo silné a aby nemělo hlad, aby vědělo, že ho má*

maminka ráda, apod....“ Lektor souhlasně přikyvuje a říká: „Ale také tímto způsobem získává mládě obranné látky a výživu, díky které roste a zdravě se vyvíjí.“ Tento rozhovor má děti seznámit s tím, že savci, stejně tak jako člověk, pečují o svá mláďata, hrají si s nimi a učí je. Lektor samozřejmě musí rozhovor přizpůsobit věku dětí a jejich reakcím. Pak lektor seznamuje děti s následujícím programem: *„Děti, my si teď budeme povídat o zvířátkách, o tom, jak se správně nazývají, jestli spolu žijí stejně jako my lidé v rodinách a budeme také hrát divadlo a soutěžit. Těšíte se? Vítězové ode mě dostanou pěknou cenu.“*

Lektor si s dětmi nejprve povídá v obecné rovině o zvířatech a jejich mláďatech. Vysvětluje dětem přijatelnou formou, jaká je úloha péče o potomstvo. Říká, že primární (tedy nejdůležitější funkcí) je jejich ochrana a výživa. Dále mluví o funkcích výstavby hnízda nebo nory a o krmení a o ochraně před škodlivými vlivy prostředí a předávání informací.

Jako první děti seznámí lektor s **koněm domácím**. Lektor dětem napoví název zvířete, které mají za úkol uhodnout: *„Jsem zvíře, které mají lidé rádi a chovají mě ve stáji. Vždy jsem byl pomocníkem lidí, pomáhal jsem při zemědělských pracích. Dnes mě lidé chovají převážně pro radost. Někteří z nás umí rychle běhat a soutěžit na dostizích.“* Děti ihned uhodnou, o jaké zvíře se jedná. Lektor ukazuje dětem obrázek, kde je i klisna a hříbě. Dále pokračuje ve výkladu: *„Samici se říká klisna, samcovi hřebec...kdo ví, jak se říká mláďatům?“* Několik dětí se hlásí. „Hříbě“, odpovídá vyvolaná klientka. Lektor dále pokračuje: *„Tady na obrázku vidíte hříbátko a dospělého koně. Určitě si všimnete, že nejsou úplně stejní. Můžete mi jmenovat rozdíly mezi nimi?“* Děti se opět hlásí a jeden po druhém říkají rozdíly, které vidí. Na každý rozdíl reaguje lektor. Př.: Krátký krk – nepase se, pouze pije mléko od maminky. Pokud děti neví, lektor jim napoví. Dále lektor děti seznámí s některými zajímavostmi o koních (viz informace – smysly, chování zvířat, plemena) a požádá 3 děti o pomoc při soutěži. Po té jim dá odlitky stop 3 zvířat (srnec obecný, stopa šelmy, kůň domácí). Ostatní děti si stopy prohlédnou a po té hádají, které z nich patří koňovi a proč. Z nabízených tří možností odlitků stop děti vybírají jednu, která patří koňovi. Lektor se ptá: *„Uhodneš, která ze stop patří koňovi?“* Děti váhají, ale pak z odlitků správně určí tu koňskou. Děti začínají být roztěkané a

ztrácí pozornost. Lektor tedy děti utiší, posadí do lavic a připraví na poslech audio-nahrávky. Na nahrávka je zvuk klisny koně převalského s hříbaty. Následuje rozhovor ,ve kterém lektor podněcuje k aktivní spolupráci a pokládá jim otázky na téma péče klisny o mláďata a jejich vývoj. Děti se s nadšením hlásí a odpovídají. Na všechny odpovědi lektor zareaguje. Za každou odpověď děti pochválí, i pokud odpověď není správná, a děti poopraví. Vysvětluje dětem, že koně patří mezi savce, stejně jako člověk, takže krmí svá mláďata mateřským mlékem.

Následuje hra na koně. Děti si díky hře lépe uvědomí a zapamatují vztahy mezi klisnou a hříbětem. Lektor se nejprve zeptá dětí: „*Co byste řekly tomu, kdybychom si teď zahráli na klisnu, hřebce a hříbě?*“ Děti nadšeně souhlasí a vykřikují, jaké by chtěli role. Lektor tedy rozdá dětem role a děti si vylosují téma scénky, kterou mají zahrát. Mají například předvést, jak hříbě žadoní na klisně či hřebcovi, aby si s ním hráli, nebo jak si hříbě poraní nohu a klisna jej utěšuje. Hříběti hrozí nebezpečí, klisna ho chrání. Lektor nechá děti, aby si zahráli scénku po svém. Potom jim vysvětluje, jak se zvířata skutečně zachovají a poté scénku hrají znovu. Děti začínají být trochu smutné, že si nemohou koníka pohladit.

Lektor děti tedy uklidní a říká, že se na ně přeci jenom přišli podívat nějací zvířecí kamarádi. Děti nadšeně zajásají. Lektor postupně začne dětem radit jakéže to zvířátko bude: „*Je to zvířátko malé, menší než většina pejsků, je chlupaté.*“ Děti přerušují lektora a vykřikují nejrůznější zvířata. Jedno z dětí uhodne, že se jedná o králíčka. Lektor ho pochválí a z vedlejší místnosti vytáhne kotec se **zakrslým králíčkem**. Toho si děti mohou pohladit a pochovat. Mezi tím se lektor ptá dětí na to, co králíček jí, kde bydlí, jakou má srst a říká klientům zajímavosti ze života králíků. Někteří děti odpovídají, že králíček žije v lese. Lektor jim tedy vysvětluje rozdíl mezi králíkem žijícím tady v ZOO či králíkárně a zajícem, který žije v lese. Pak se dětí ptá, zdali ví, jak se jmenují děti králíčka. Ty odpovídají opět správně. Po té vytahuje z kotce **morče**, které si děti mohou také pohladit a přitom jim povídá zajímavosti ze života morčat.

Následuje soutěž na téma **lesní zvířátko**. Lektor požádá 6 dětí o pomoc při soutěži. Každému z nich pak u tabule rozdá 1 obrázek zvířete (prase divoké, jelen

evropský, kočka domácí, kapr obecný, kuň domácí, srnec obecný). Zeptá se dětí, jestli ví, jak se tyto zvířátka jmenují.

V další části programu pak lektor využívá poslech audio-nahrávky a motivuje děti ke spolupráci. „*Nyní si děti poslechneme zvuky zvířátek, které může zajíček potkat v lese. Jedná se o 3 zvířátka, která máte také na těchto obrázcích. Vaším úkolem je uhodnout, kterému zvířátku zvuk patří.*“ Na nahrávce je prase divoké, jelen evropský-troubení samce, dorozumívání laně s kolouškem, srna se srnečkem. Některé děti váhají, jiné se už hlásí. Lektor dá ještě dětem několik nápověd a po chvíli se již hlásí děti všechny. Všechny děti, lektor pochválí. Správně uhodli, že se jedná o jelena a prase.

„*Tak a pozor děti, teď se na Vás přijdou podívat zvířátka, které nemají nožičky a vydávají syčivý zvuk. Uhodnete o jaké zvířátka se jedná?*“ Děti se opět hlásí a správně odpovídají, že se jedná o hada. Lektor jde opět do vedlejší místnosti a přináší v přepravce dva hady. Lektor hady opatrně vyndá a přitom děti seznamuje s tím, že se jedná o hady, kteří u nás nežijí. Že se jedná o **užovku červená a korálovka mexická**. Zároveň lektor upozorňuje děti, že tito hadi jsou hodní. Lektor se zeptá, kdo by si chtěl hada pohladit a překvapivě se přihlásí všech patnáct dětí. Lektor tedy předává hada z jednoho klína do druhého a přitom povídá o životě hadů a jejich mláďatech. Když si hady pochovají všechny děti, lektor je opatrně vloží zpět do přepravky. Děti se s nimi ale nechtějí jen tak rozloučit a hlasitě se dožadují jejich opětovného pochování. Lektor po chvíli váhání tedy dětem slibuje, že jim dá hada kolem krku, ale pod podmínkou, že se pak s hady v klidu rozloučí. Děti nadšeně souhlasí.

Poté následuje další část programu, kterou lektor uvádí slovy: „*Děti, teď mám pro vás těžký úkol. Abyste zjistily, o jakém zvířátku si budeme povídat dál, musíte vyplnit tajenku, ve které se skrývají mláďata různých zvířátek. Troufáte si na to?*“ Děti opět nadšeně souhlasí. Lektor má na tabuli připravenou tajenku, čte zadání k jednotlivým řádkům a děti je chodí k tabuli doplňovat (v případě prvňáčků zapisuje lektor či učitel, kterého lektor požádá). Tajenku přečtou všichni společně. V tajence se ukrývá slovo **papoušek**. Lektor děti pochválí a pokračuje dalšími otázkami: „*Děti, co myslíte, patří papoušek také mezi savce? Pije mateřské mléko?*“ Děti správně odpovídají že ne. Lektor děti doplňuje že papoušek patří mezi ptáky a tedy snáší vejce. Pak lektor ukáže dětem

živého papouška kakadu žlutolícího. Děti jsou z papouškovi přítomností nadšené. Nejvíce je zajímá, jestli umí papoušek mluvit a co říká. Lektor dětem představuje papouška: „*Děti, tohle je kakadu žlutolící a jmenuje se Artur. Je mu už 16 let a v naší Zoo Děčín žije už 14 let. Je to velmi vzácný papoušek, v přírodě jich žije málo, proto je musíme chránit. My máme v zoologické zahradě ještě samičku Helu.*“ Následně lektor pokládá dětem spoustu otázek a zjišťuje co všechno děti o papouškovi vědí. S některými otázkami jim lektor pomáhá. Popisuje stavbu hnízda, sezení na vejcích, krmení již vylíhnutých mláďat, učení je letu. Pokud to jde, vše řečené lektor ukazuje přímo na zvířeti. Poté lektor přiblíží papouška dětem prostřednictvím vyprávění osobních příběhů a zážitků spojených s papouškem. Pak říká, že Artur umí napodobit letadlo a dokonce, že umí říct několik slov, např. Arture nebo napodobit zvuk klepání.

Přestože je papoušek po celou dobu v kleci, mají děti možnost prohlédnout si ho zblízka a poslechnout si jeho projevy.

Následuje **fáze vyhodnocení a rozloučení**. Na dětech je vidět, že se jim vůbec se zvířátky loučit nechce, ale čas je neúprosný. Lektor se tedy s dětmi rozloučí, pochválí je. Rozdá jim malý dárek (obrázek či samolepku zvířete) a pozve je do Zoo Děčín, kde se můžou seznámit s dalšími zajímavými zvířaty.

(příloha č. 4, foto č.2 a č. 3)

4.2.2 Programy a aktivity realizované v zoologické zahradě Praha

V rámci sběru dat byly v ZOO Praha realizovány čtyři rozhovory. Rozhovory byly uskutečněny dne 30.3. a 10.4.2010. Respondenti se ve všech čtyřech případech aktivně zabývají přípravou a realizací programů s kontaktními zvířaty pro zdravé i zdravotně znevýhodněné děti i dospělé.

Prvním respondentem byl lektor, který má na starosti Oddělení tréninku zvířat. Vystudoval vysokou školu lesnickou a má na starosti výcvik zvířat v zoologické zahradě. Smyslem výcviku je co nejlépe ukázat lidem co možná nejvíce ze života zvířat. Smyslem výcviku Oddělení tréninku zvířat ovšem není vycvičit zvířata kontaktní, nebo cirkusová, ale vycvičit zvířata která se nebojí lidí. Klienti pak mají

možnost prohlédnout si zvířata zblízka. Z důvodu bezpečnosti zvířat i klientů však k přímému kontaktu nedochází (klienti jsou od zvířat vzdáleni cca 1 metr).

Dalším respondentem byl vedoucí oddělení VVO - tedy Výchovně vzdělávacího oddělení. Toto oddělení se zaměřuje na vytváření programů pro žáky mateřských, základních a středních škol. V případě zájmu se těchto programů zúčastňují i školy praktické či speciální. Třetím respondentem byla lektorka z Výchovně vzdělávacího oddělení, která má na starosti několik programů, které jsou určeny pro mateřské školy a nižší stupně základních škol. Pod jejím vedením jsem se zúčastnila programu „ Domácí zvířata.“

Čtvrtá respondentka má na starosti programy pro návštěvníky s různým typem postižení. Pod jejím vedením jsem se zúčastnila programu pro nevidomé. První zkušenosti s handicapovanými návštěvníky získala již v 70. letech minulého století. Tehdy zahájila program, který měl přiblížit zoologickou zahradu dětem z Jedličkova ústavu.

Programy, které realizuje Výchovně vzdělávací oddělení (dále jen VVO), jsou vzdělávací a osvětové, zaměřené především pro žáky mateřských a základních škol. Témata jsou základy fyziologie (tělní pokryvy zvířat), etologie (chování zvířat, komunikace), ekologie (vztahy v přírodě) a odbourávání předsudků (popularizace méně oblíbených skupin zvířat – plazi, bezobratlí).

Pro realizaci programu je zde používáno několik druhů zvířat. Jedná se o snadno chovatelné druhy, druhy s nimiž je zkušenost, že bývají klidné, neútočné a netoxické. Zároveň musí mít vzdělávací potenciál a být atraktivní pro klienty. Jsou vybírány jedinci mladí, s nimiž je soustavně pracováno, aby přivykli manipulaci, nebo starší jedinci, kteří byli na manipulaci zvyklí a prokazatelně jsou klidní. Průběžně je sledován zdravotní stav a nálada zvířat (svlékání, po krmení atd.). V žádném případě v programech nejsou využívána zvířata, která by mohla být riziková. Konkrétně se jedná o kraju královskou, hroznýše královského, hroznýšovec bahamského, užovka domácí, korálovku Ruthverovu, korálovku sedlatou, užovku červenou, gekončíka nočního, agamu bradatou, blavora žlutého, želvu stepní, králíka domácího, ježka

ušatého, fretku domácí, pakobylky, strašilky, šváby, oblovky, kozy. V programu se dále využívají žáby, axolotl tygrovaný, sklípkani, na které lektoři nenechají klienty sahat.

Výukový program se skládá z výkladu lektora, který pro názornou ukázkou používá přírodniny (včetně kůží a lebek) i živá zvířata. Nedílnou součástí jsou i pracovní listy. Cílem výukových programů není nahrazovat školní výuku, ale naopak probíraná témata co nejzajímavěji doplňovat a již získané vědomosti žáků ještě více rozvíjet. Některé výukové programy pro nižší stupně základních škol a mateřské školy mají podobu malých divadélek. Děti se mají možnost účastnit děje jako herci. Samy děti také rozhodují, kam se bude děj dále ubírat. I z tohoto důvodu lektoři takové představení neradi nazývají výukový program, ale raději mluví o kontaktním povídání. Kontaktním prvkem je u každého takového představení blízké setkání s několika zvířátky. Tato zvířata jsou vždy také přímými aktéry tohoto „divadélka.“ Lektor průběh divadla řídí tak, aby vždy po jeho skončení, přineslo dětským aktérům zamyšlení a poučení. V současné době se v zoologické zahradě realizuje šest typů „kontaktních povídání“ pro mladší děti, zaměřené na různé téma (např. prevence napadení zvířetem, smysl šelem v přírodě, zbytečné obavy z hadů apod.). Scénář každého představení počítá s použitím zvířat. Tato kontaktní zvířata jsou zvyklá na manipulaci a děti se tedy vůbec nebojí. Jejich účast při „kontaktním povídání“ je tedy naprosto přirozená a spontánní.

Vedoucí oddělení VVO má vystudovanou obecnou antropologii na FHS UK. Zástupce vedoucího oddělení má vystudovanou PřF UK. Chod chovů oddělení zajišťují 4 externí spolupracovníci – 3 studenti VŠ (FF UK, PřF UK) a absolvent učiliště Chov cizokrajných zvířat. Průběh programů, kde dochází ke kontaktu se zvířaty, zajišťuje 15 externích průvodců vyškolených pro manipulaci se zvířaty.

Programy VVO jsou určeny pro děti od MŠ po SŠ, soukromé osoby v rámci komerční nabídky ZOO (v rámci narozeninové oslavy v ZOO nebo tzv. Setkání se zvířetem). Programy se zvířaty probíhají pravidelně od úterý do čtvrtka, podle požadavků škol (0 – 4 programy denně dle sezóny). Jedno zvíře absolvuje max. 2 programy v jeden den a nebere se dřív jak obden.

V programech jsou zvířata používána jako „živé učební pomůcky“, doplňují a ilustrují výklad. Zpravidla jsou používána jako „zlatý hřeb“ programu. V případech, kdy to nenaruší průběh programu nebo je to žádoucí pro téma programu a daný druh je kontaktní, dochází k přímému setkání dětí a daného zvířete. Cílem přímého kontaktu je, aby si sami klienti zjistili, že had není na omak slizký, že strašilka má pichlavé nohy, že šváb při dotyku zasyčí apod. Hlavním cílem kontaktu se zvířaty je tedy vzdělání klientů. Pro výuku je důležité, aby si klienti zažili na vlastní kůži to, o čem jim lektori vypráví.

Programy jsou realizovány výhradně v prostorách ZOO. Klienti si programy platí sami, ale výše cen programu nemá na jejich existenci vliv. Jejich provoz je hrazen z rozpočtu organizace.

Výsledky programů se nikde nezaznamenávají. V písemné formě se s nimi tedy nepracuje. Pracuje se spíše s okamžitými reakcemi klientů. Ty jsou nejrozličnější od nadšení po odpor až fobické projevy (z hadů, pavouků, žab). Někdy jsou děti i zklamány z běžných druhů, které mnozí chovají doma.

Lektori oddělení VVO se shodují, že si nejsou zcela jistí označením zoorehabilitace, pro jejich programy. Jako vhodnější termín uvádí vedoucí oddělení tzv. osvětlu. Přesto vedoucí oddělení dodává, že: „Zoo nabízí široké možnosti rehabilitace – už návštěva upraveného přírodního areálu ve volném čase je určitě přínosná. Zrovna tak pohled na zvířata.“

Pod zastřešující organizací oddělení nepůsobí. Vzdělávací programy jsou certifikovány MŠMT, to ale není jejich zřizovatel a nejsou mu tedy odpovědní.

S ostatními zoologickými zahradami spolupracují často. Pravidelně se scházejí osvětlaři všech českých a slovenských zoo. Prakticky jsou v kontaktu po mailech denně. Na těchto setkáních si vyměňují své zkušenosti a nápady, ale v každé ZOO jsou jiné podmínky. Metropolitní ZOO Praha má velké možnosti, ale i velká omezení, která neznají třeba v malých ZOO.

4.2.2.1 Program „Hospodářská zvířata“

Cílovou skupinou pro niž je program primárně určen jsou žáci mateřských škol a žáci nižších stupňů základních škol (1. – 3. třída). Délka programu je v rozmezí 60 - 120

minut. Program děti hravou formou seznamuje s hospodářskými zvířaty, které v dnešní době spousta dětí zná jen s televize. V případě žáků základních škol program doplňuje školní výklad a obohacuje již nabyté vědomosti dětí o názorné příklady. Ve vzdělávací složce se klienti seznamují s jednotlivými zástupci druhů hospodářských zvířat, jejich základními vlastnostmi a potřebami.

Během programu dochází k přímému kontaktu se zvířaty, který má příznivý účinek na klienty. Díky kontaktu se zvířaty děti snáze udrží nad daným tématem pozornost a nově nabyté vědomosti si snáze zapamatují. Dále jsou při programu využívány i různé obrázky zvířat a jejich potraviny, obrázky různých druhů přírodniny – hadí svlečka atd. Každý program je realizován trochu odlišně. Záleží na klientech - jejich věku i časových možnostech školy. Obecně se program dělí do několika částí:

1. Úvodní část- představení a povídání o hospodářských zvířatech
2. Dětská kontaktní ZOO
3. Hodnocení a rozloučení

Úvodní část je realizována v přednáškovém sále v areálu zoologické zahrady. Zde se lektorka představí a poví několik zajímavých informací o zoologické zahradě Praha. Poté děti vyzve, aby jí pověděly, jaká hospodářská zvířátka znají. Překvapivě se moc dětí nehlásí. Lektorka se snaží děti na motivovat a sama začne o hospodářských zvířatech povídat. Představí dětem koně. Pak začne vyvolávat děti, které se hlásí a ty samy začnou povídat, jaká hospodářská zvířata znají. Mezi hospodářská zvířata děti zařazují i psi a kočky. Lektorka jim tedy vysvětlí, že ty do hospodářských zvířat nepatří. Po té, co všechny děti odpoví a lektorka na všechny odpovědi zareaguje, následuje povídání lektorky o životě hospodářských zvířat. Lektorka svůj výklad prokládá různými otázkami, které má pro děti připravené. Děti většinu otázek zodpoví správně, lektorka je tedy chválí a v případě nesprávné či neúplné odpovědi, děti poopravuje a doplňuje. Na závěr této teoretické části pracovník zoologické zahrady přináší mezi děti králíka. Lektorka se dětí ptá, zda znají toto zvířátko, čím se živí a děti mají za úkol vyjmenovat členy “králičí rodiny“. Poté si děti mohou králíčka pochovat či pohladit.

Děti si ze zájmem králíčka hladí a mezi tím lektorka rozdává všem dětem obrázky z hospodářskými zvířaty. Děti si je mají za úkol připevnit kolíky na sebe a vymyslet jak by své zvířátko pomocí několika vět představili.

Ve druhé části se klienti pod vedením lektorky přesunují do tzv. **“dětské kontaktní zoo“**, kde si mohou prohlédnout, pohladit a nakrmit kozy s kůzlátky, oslíka, koně a ovečky. Lektorka vede klienty kolem všech výběhů a po celou dobu dětem vypráví zajímavosti o zvířatech, které zrovna vidí. Děti dostávají za úkol, že v okamžiku kdy uvidí zvířátko, které mají u sebe na obrázku ve skutečnosti, mají se lektorce přihlásit a povědět něco o daném zvířátku. Děti ochotně spolupracují a alespoň pár vět každé z dětí o zvířátku říká. Na závěr této části se děti dostávají k výběhu s kozami, ke kterým mohou přímo do výběhu. Po počáteční nedůvěře klientů, se nakonec všichni s kozami mazlí a krmí je. Na kozách není vůbec znát nějaký strach, naopak při drbání, které se jim od dětí dostává, vypadají spokojeně.

Přestože se dětem vůbec nechce z výběhů, nastává **část vyhodnocení a rozloučení**. Lektorka děti pochválí za spolupráci a rozloučí se s nimi. Jako odměnu jim domů dává obrázky zvířat, které v průběhu programu představovaly.

(Příloha č.4, foto č.4 a č.5)

4.2.2.2 Program „*Nebojte se strašidel*“

Program je určen pro žáky mateřských škol a žáky nižšího stupně škol základních (1. – 3. třídu). Cílem programu je odbourat hravou formou u dětí zbytečný strach z méně oblíbených druhů zvířat. Program je určen nejlépe pro dvacet až čtyřicet dětí. Jako pomůcky při realizaci programu lektori využívají: zástěnu, která představuje temný pohádkový les, rytířskou helmu, královskou korunu připravené obrázky dvouhlavého draka a vlkodlaka, průhledné plexisklové transportky na většinu zvířat s výjimkou velkého hada, různé přírodniny. Z kontaktních zvířat zde používají: gekončíka nočního, krajtů královskou (popř. i jiné hady), sklípkany, strašilku hrozivou, blavory žluté, korálovky Ruthvenovy.

Program se dělí na následující části:

1. Úvodní část, představení, povídání si o strašidlech

2. Realizace divadélka-kontakt s živými zvířaty
3. Závěr- shrnutí, ponaučení vyplývající z programu, poděkování a rozloučení

Během **úvodní části** se lektor dětem představí, poví dětem něco o sobě a o zoologické zahradě. Po té se děti zeptá: „*Bojíte se strašidel?*“ Některé děti odpovídají kladně, jiné záporně. Lektor děti uklidní, že se nemají čeho bát. Vysvětlí jim, jak taková strašidla v myslích lidí vznikla. Vysvětluje dětem, že pokud o neškodném zvířátku řekneme půl pravdy, bude se nám jevit jako hrozné. „*Například, říká lektor, já teď vyndám z krabice zvíře, které má oči barvy ohně, vidí v noci a když se rozčílí, tak se rozpůlí. Co myslíte, co je to?*“ Některé děti se vyděsí, ale lektor je uklidňuje, že se nejedná o žádnou příšeru a vytahuje z bedny gekončíka. Postupně vysvětluje jednotlivé“strašidelné“ vlastnosti: „*Oči barvy ohně má zbarveny pro podmínky kamenité pouště, která je jeho přirozeným domovem. Vidí v noci, protože k tomu má přizpůsobené zornice, podobně jako kočka. A gekončík, jako mnoho ještěřů, dokáže v ohrožení odhodit ocas.*“

Následuje **realizace malého divadélka**. V této části si děti zahrají na krále a rytíře. V roli krále i rytíře se postupně vystřídá několik dětí. Nejprve tedy lektor vybere prvního krále. Pak si lektor vezme buben a recituje naučenou básničku: „*Ó můj králi, ó můj pane, poslyš zprávy neslychané. V temných lesích za šera zjevila se příšera.*“ Poté následuje další rýmování s tím, že popíše “příšeru“. Popis vždy zní strašidelně a král má z dětí vybrat rytíře, který dojde do lesa (za zástěnu) a přivede zvíře. Děti mezi tím s lektorem přemýšlí, jaké zvíře by to mohlo být. Tento scénář se postupně několikrát opakuje s tím, že se děti vystřídají v roli krále a rytíře. Rytíři postupně králům přináší z lesa v průhledných transportkách gekončíka nočního, kraju královskou, sklípkaný, strašilku hroznou, blavory žluté a korálovky Ruthvenovy. Na závěr divadélka mají děti možnost si zvířata vzít na ruku či pochovat (mimo sklípkanů). Překvapivé je, že se děti nebojí a se zájmem si zvířátka hladí i chovají. Děti, které se bojí, lektor uklidňuje, že si zvířátka hladit nemusejí, pokud nechtějí. Zároveň ale dodává, že jsou tato zvířata neškodná.

Na **závěr** lektor zopakuje básničky a ukazuje při tom pro srovnání neškodná zvířátka. Tímto demonstruje, jak se může skutečnost lišit od představ. Společně s dětmi lektor shrne, že ve skutečnosti žádná strašidla neexistují a že se tedy děti ode dneška nemusí bát. Na těchto příkladech děti vidí, že každé zvíře lze strašidelně popsat, ale strašidelnou podobu jim dává právě lidský strach. Na závěr ještě lektor děti upozorní, že zvířátka, se kterými byli dnes v kontaktu, jsou ochočená a na kontakt s nimi tedy zvyklá. Lektor zdůrazní, že by si děti v žádném případě neměly děti brát ponaučení, že odedneška mohou brát do rukou hady, které uvidí na louce. I z tohoto důvodů se zvířátkům dávají v zoologické zahradě jména. Je to proto, aby si děti spojili zážitek s konkrétním jedincem a ne s celým živočišným druhem. Následuje závěrečná pochvala dětí od lektora a rozloučení.

(příloha č.4, foto č.6)

4.2.2.3 *Programy pro specifické skupiny návštěvníků*

Cílovou skupinou, pro které jsou tyto programy primárně určeny, jsou tzv. specifické skupiny návštěvníků (dříve handicapovaní návštěvníci - dnes již toto označení ZOO nepoužívá). Do specifických skupin návštěvníků patří zdravotně postižení. Mohou to být klienti s postižením smyslovým, zrakovým, sluchovým, tělesným, mentálním, nebo klienti s postižením kombinovaným či klienti věkově odlišní od většinové populace-tedy klienti různých domovů pro seniory. Do budoucna se plánuje rozšíření programů pro azylové domy a dětské domovy. Zatím však jsou programy pro tyto skupiny spíše ve stádiu tvorby.

Programy jsou vhodné pro všechny věkové kategorie, je však důležitá věková sjednocenost v rámci jednotlivých skupin. Počet účastníků na programu není stálý. Počet se pohybuje okolo deseti klientů, ale i více. Počet není ve skupině omezen, ale platí pravidlo-čím méně účastníků, tím lépe. Je to z důvodu, aby se mohl lektor plnohodnotně věnovat každému klientovi. Také se snadněji zajistí bezpečnost klientů i zvířat při jejich vzájemném kontaktu. Od dubna do září se programy konají průměrně

jednou týdně. Program trvá jednu až dvě hodiny. Klienti sem za těmito programy jezdí z celé České Republiky.

Lektorka, která tento typ programu vymýšlí a realizuje vystudovala PřF UK, obor schématická zoologie. V průběhu let si dodělala pedagogické minimum a absolvovala několik stáží pro práci se zrakově postiženými klienty. Pokud se objedná specifická skupina klientů s určitým typem postižení, vždy se s danou problematikou postižení dopředu seznámí. Např. pokud se na ní poprvé obrátila nezisková organizace pro hluchoslepé klienty, absolvovala v této organizaci školení, aby věděla, jak správně komunikovat a reagovat na klienty s tímto postižením. Všechny programy si lektorka tvoří sama na základě vlastních zkušeností.

Pro realizaci programů lektorka využívá zvířata, která jsou v první řadě zvyklá na kontakt s lidmi a jsou tedy bezpečná. Dále musí být schopna transportu do přednáškové místnosti, tedy snadno přenositelná. Musí si být lektoři jistí, že zvíře nezaútočí. Vždy je důležité, aby s nimi lektoři uměli správně zacházet. V současnosti se nejčastěji používají plazy: užovka červená, hroznýši, krajty, želvy, zakrslé králíky, gekony, gekončíky (ještěrky); hmyz: sklípkaní, šváby, strašilky. Dle možnosti klientů se chodí k velkým zvířatům do „Dětské ZOO“. Konkrétně jsou pro programy využívány ovečky, kozičky, velké stepní želvy. Dříve se pro realizaci programů používali i sloni, ale z důvodu změny chovu těchto zvířat se od toho již upustilo. Dnes je chodí klienti nekontaktně krmít. Příležitostně chodí klienti k velbloudům, ale ty také pouze krmí přes ohradu, stejně tak mají omezený kontakt s žirafami. Klienti jsou v kontaktu pouze s hlavou žirafy a krmí ji. Pro bezpečnost a pohodu zvířat je důležité, aby si zvířata odpočinula. Kontaktní zvířata jsou převážně chována v „dětské kontaktní ZOO“. Je důležité, aby lektoři znali pravidla a způsoby správného manipulace se zvířaty. Návštěva u zvířat, ale i pohyby v prostorách ZOO a používání exponátu musí být bezpečné.

Dále se pro realizaci programů využívá mnoho přírodnin. Lektorka podotýká, že se každá věc dá využít. Vše je o tom, jak je nastaveno povídání. K dispozici má zoologická zahrada kostěné preparáty (přírodní i umělé) - různé lebky, obratle; modely, kůži zvířat - savčí kůže, plazí kůže; nejrůznější peří ptáků, vajíčka nejrůznějších tvarů a velikostí, odlitky zvířecích stop. V areálu zoologické zahrady jsou tzv. stopové dráhy,

ve kterých nevidomý klienti pozorují hmatem stopy šelem a mnoho dalších zvířat. Dále se jako pomůcky pro realizaci programu používají hnízda ptáků. Slouží hlavně pro ukázkou, jak ptáci vegetují. Pro práci s nevidomými klienty se používá mnoho hmatových prvků - různé odlitky, např. vajíčka papoušků, hnízdní dutina atd. Pro děti se využívají různé hračky, dřevěné sošky, které si mohou ohmatat a polštářky ve tvaru zvířat. Při procházce po ZOO se pro hmatové podněty využívány speciálně upravené stěny pavilonů, kameny, rostliny, bambusy. Lektorka se snaží využít veškerých prvků zoo.

Prostředí zoologické zahrady nabízí širokou škálu zaměření programů. Volba tématu je závislá na typu programu, věkovém složení účastníků, případně na frekvenci návštěv. Speciální školy přijíždějí ze dvou hlavních důvodů. První skupina si přeje doplnit školní výuku, druhá pak přijíždí z důvodu volno časové aktivity. V případě, že jsou zde klienti z důvodu doplnění výuky, shrnují se informace na téma savci, ptáci. Pravidelné školní exkurze jsou většinou tématicky zaměřené na zrovna probíranou látku ve škole. Pro nižší stupně jsou programy zaměřené na seznámení se zvířaty.

Volno časové zaměření - tzv. výletové typy programů, se dále dělí na dvě skupiny. První skupinu tvoří stálí návštěvníci ZOO, ty se zúčastňují tzv. cyklů. Cyklické programy využívají v ZOO Praha především zájmová sdružení zrakově postižených. Většinou je tento typ zaměřen na menší skupinu živočichů. Jeden cyklus se sestává z pěti - šesti přednášek na dané téma. Dále se klienti mohou zúčastnit tzv. specifických programů. Např. na jaře je každý rok realizován speciální program na téma ptáci. Tento program je doprovázen zvukovým doprovodem hlasů zvířat, součástí programů je i prohlédnutí přírodnin a výroba hnízda. Druhou skupinou jsou klienti, kteří přichází nárazově. Pro tyto klienty je připraven program v obecnější rovině. Tématem může být například seznámení s obyvateli ZOO, nebo aktuální téma dle ročního období, popř. momentálních možností využití dotykových zvířat. Převážná část programů je realizována v areálu zoo. Po předchozí domluvě může lektorka se zvířaty navštívit klienty i v ústavech.

Všechny programy probíhají velice individuálně, záleží na složení klientů - typu a stupni postižení, jejich věku a rozumových schopnostech. V případě zájmu je možná

domluva konkrétního programu, který lektorka na přání připraví individuálně pouze pro danou skupinu. Převážná většina klientů je nadšená a z návštěvníků, kteří přicházejí jednorázově, si stávají návštěvy pravidelné. Časově i obsahově musí program odpovídat věku a míře postižení účastníků. Lektorka se již při objednávání klientů na program snaží dozvědět o klientech co nejvíce informací. Ptá se na procentuální zastoupení jednotlivých typů postižení, věk klientů apod. Podle těchto informací sestaví strukturu programu. Dále také závisí na vyspělosti, momentální náladě návštěvníků či na atraktivitě probíraného tématu. Lektorka někdy mění strukturu programu dle toho, jak na výklad klienti reagují. Každý program má vždy určitou strukturu. Struktura i průběh programu musí být přehledný a srozumitelný pro všechny účastníky. Celková doba návštěvy se pohybuje okolo dvou hodin. Osvědčeným způsobem se stalo členění programů na tři části:

- 1) První část programu odehrávající se v místnosti
- 2) Druhá část programu odehrávající se v areálu zoo
- 3) Třetí část programu-návštěva kontaktních zvířat

První část programu se odehrává v přednáškovém sále. Účastníci se v této fázi seznámí s lektory a s průběhem celého programu. Postupně se klienti seznamují s dílčími tématy přednášky. Záleží na složení klientů. Buď mohou lektoři začít se živými zvířaty, které přinesou přímo do sálu, nebo probíhá přímý kontakt se zvířaty až v Dětské kontaktní zoo. Pokud to složení klientů dovolí, přinese lektor na ukázkou zvířata kontaktní, které názorně dokreslí probírané téma. Přednáška v sále trvá obvykle tři čtvrtě hodiny až hodinu.

V druhé části programu se prochází vybranou částí zoologické zahrady. Lektor seznámí klienty s nekontaktními zvířaty. V případě zrakově postižených klientů lektor důsledně popisuje, která zvířata klienti právě mívají.

Třetí část programu, která je nejvíce oblíbená je návštěva kontaktních zvířat. Většinou se jedná o bezobratlé (šváby, pavouci), drobné hlodavce (morče, králík), nebo zástupce plazů (želva, had). Někteří živočichové mohou v klientech vzbuzovat negativní emoce. Jedná se především o pavouky či hady. Lektoři proto klienty vždy s daným zvířecím druhem seznámí. Popíše klientovi, jak se dané zvíře projevuje, jak se hýbe a

jaký přibližně budou mít s dotyku pocit. Dále jim poví mnoho informací z jejich života a ukáže jim zvíře. Pak je jen na klientech zda si ho pochovají či podrží v ruce, nebo jen pohladí či pouze bezkontaktně pozorují. Mnoho klientů zprvu kontakt s určitými zvířaty odmítá, ale po důkladném představení zvířete změní názor a zkusí zvíře pohládit. Mnoho klientů je pak nadšeno z příjemných pocitů, které jsou vyvolané pozitivním kontaktem. Po skončení programu požádají lektoři klienty, aby si po kontaktu se zvířaty umyli ruce.

Kvůli osobní účasti dále řekneme pár slov o programu „**Hadi nejsou slizcí**“. Program je zaměřen na seznámení klientů s plazy, tedy nejen s hady. Klientům se napřed lektorka představí, poté představí ZOO Praha a stručně o ní poví několik informací. Poté následuje povídání na téma plazi. Lektorka klienty seznamuje se životem plazů. Klienti se postupně seznamují se skupinou plazů jednak prostřednictvím přírodnin (krunýře, vajíčka, svlečky, kůže, lebky apod.) jednak prostřednictvím živých zvířat (želva suchozemská, užovka červená, krajta, hroznýš apod. Program je zakončen návštěvou expozice želv.

Prostřednictvím programů zprostředkovává ZOO Praha všem skupinám návštěvníků nevšední a nezapomenutelné zážitky a přibližuje jim dění v ZOO. Otevírá tak lidem s postižením pomyslné dveře do světa přírody a zvířat. Setkání se zvířetem je pro většinu klientů velice pozitivním zážitkem. Např. pro zrakově postižené představuje dotykový podnět velmi pozitivní emoce.

Cílem programů je, aby byla ZOO přístupná pro všechny osoby - tedy osoby zdravé, i osoby s postižením. Dále přispívá k tomu, aby se osoby se specifickým postižením nebáli chodit mezi většinovou populací. Prostřednictvím programů probíhá začlenění postižených do společnosti, tedy integrace do společnosti. Pro lektorku je důležité ukázat lidem, že ZOO je i pro postižené, nejen zdravé klienty. V zoologické zahradě mohou již malé děti vidět, že se lektoři k postiženým klientům chovají přirozeně. Tento přirozený způsob chování pak můžou uplatnit i ve svém životě tím, že se budou k lidem s postižením také chovat přirozeně. Zároveň je zoologická zahrada největší učebnice biologie a ekologie. Přestože jdou klienti do ZOO spíše za zábavou, odnášejí si důležité informace pro budoucí život nejen svůj, ale celé společnosti. Tento

proces se děje sice po malinkatých částech-káčkách-molekulách ale ty se seskupují a vzniká tak ucelená představa o životě a významu ochrany přírody na této zeměkouli. Nejpřínosnější je určitě to, že klienti mohou na chvíli zapomenout na svůj problém či svoje postižení.

Výsledky vlivu programů na klienty si lektorka písemně nezaznamenává. Je pro ni nejdůležitější zpětná vazba od klientů. Ta je vždy pozitivní. I přesto, že mnoho klientů přichází na programy bez zájmu, v průběhu programů změní názor a aktivně se zapojují do programu. Pozitivních výsledků dosáhla lektorka při soustavné dlouhodobé (roční) práci s klienty centra pro nevidomé, kdy někteří apatičtí klienti začali na přítomnost zvířat pozitivně reagovat. Nejhmataelnějších pozitivních výsledků dosáhla lektorka při cyklické práci s dětmi s vadami řeči. Pracovala s nimi jednou měsíčně po dobu jednoho roku. Děti dělali velké pokroky. Zpočátku měli někteří klienti problémy vydat ze sebe souvislé věty, avšak při opakovaném kontaktu se živými zvířaty se jejich mluva výrazně zlepšila. U těchto klientů byl zřetelně vidět pozitivní výsledek na zlepšení řeči.

Označení zoorehabilitace pro programy není dle lektorky zcela vhodné. Zoorehabilitace je dle jejího názoru cílená léčebná metoda. Programy realizované v ZOO Praha jsou určitě krůček k zoorehabilitaci, ale vede k ní ještě dlouhá cesta. Během programu jistě probíhá odbourávání negativních pocitů a stresů cestou příjemných prožitků, ale není to přímo léčba.

V ZOO Praha se každoročně pořádá pod vedením lektorky různé semináře pro pracovníky českých i slovenských zoologických zahrad. Lektorka se snaží ostatní lektory seznámit s problematikou práce s postiženými klienty. Zájem ostatních zoologických zahrad o vzdělávací semináře je veliký. Realizace podobných programů pro klienty s postižením se pomalu dostává do dalších zoologických zahrad. Bohužel ale ještě ne na takové úrovni. Seminářem chce lektorka ZOO Praha dosáhnout toho, aby si ostatní lektori uvědomili všechna specifika práce s klienty s postižením. Např. v letošním roce se konal seminář o práci s nevidomými klienty. Skládal se z teoretické a praktické části. Nejprve byla realizována přednáška, na kterou navazovala praktická část semináře. V té si účastníci zavázali oči a sami zjišťovali, co mohou v ZOO zprostředkovat klientům pomocí hmatu. V roce 2010 se tohoto semináře zúčastnilo osm

zoologických zahrad. Účastníci si platili poplatek, ale materiály byly hrazeny s grantu Ministerstva životního prostředí.

ZOO Praha také spolupracuje s organizacemi nevidomých a slabozrakých. Pro tyto organizace pořádá také různé programy a zároveň s nimi konzultuje vhodné chování k těmto klientům v průběhu programů realizovaných v zoologické zahradě.

Propagace programů probíhá prostřednictvím médií. Rozesílají se různé upoutávky do časopisů i organizací. Nejvíce se informace šíří pomocí doporučení jedné organizace druhé. Lektoři zoologická zahrady také poskytují rozhovory v reportážích lokálních televizních novinám či rozhlasu na téma programy v ZOO Praha. Např. na radiu Regína mají osoby se zrakovým postižením a nevidomé osoby svoji relaci, kde občas poskytuje lektorka rozhovory o možnosti návštěvy programů pro nevidomé v ZOO.

ZOO Praha každoročně pořádá akci s názvem „Noc snů“. Program je určen pro úzký kolektiv rodin s postiženými dětmi. Tato akce je pouze pro zvané klienty, jedná se o cca. 40 lidí. Jedná se o tzv. prožitkové programy, ve kterých také dochází k přímému kontaktu s vybranými druhy zvířat.

Všechny programy pro specifické skupiny klientů financuje zoologická zahrada. Na zakoupení nejrůznějších pomůcek žádají lektoři granty z Ministerstva životního prostředí.

5 DISKUZE

Na úvod této části práce bych chtěla zdůraznit fakt, že tématem možnosti využití zvířat v zoologických zahradách v oblasti zoorehabilitace se dosud nikdo nezabýval a z tohoto důvodu je literatura na toto téma velice omezena. O využití zvířat v zoologických zahradách v rámci zoorehabilitace se zmiňuje pouze kniha Zooterapie ve světle objektivních poznatků, jejímž editorem je současný děkan Zdravotně sociální fakulty Jihočeské univerzity prof. MUDr. Miloš Velemínský CSc. Tichá v této knize píše, že vedle známých druhů zvířat používaných v procesu zoorehabilitace se také můžeme setkat s využitím exotických zvířat v rámci zoologických zahrad. Zoologických zahrad (Tichá, 2007). Avšak dále tuto problematiku nerozvádí.

Při provádění výzkumu byla velice často zaznamenána neznalost termínu zoorehabilitace. Např. ZOO Ohrada ve své odpovědi, zda se zoorehabilitací zabývají uvádí: „*Zoorehabilitaci neprovádíme, i když přímého kontaktu dětí a zvířat využíváme v rámci vzdělávacích programů.*“ Odborná literatura však uvádí, jako jednu z metod zoorehabilitace Animal Assisted Education (AAE) tj. vzdělávání za účasti zvířat. Jedná se o kontakt člověka se zvířetem zaměřený na rozšíření nebo zlepšení výchovy, vzdělávání nebo sociálních dovedností (Freeman, 2007).

Neznalostí termínu byla zaznamenána také při provádění polostandardizovaných rozhovorů. V ZOO Praha lektorka uvedla, že: „*označení zoorehabilitace pro programy realizované v ZOO Praha není zcela vhodné. Zoorehabilitace je dle mého názoru cílená léčebná metoda. Programy realizované v ZOO Praha jsou určitě krůček k zoorehabilitaci, ale vede k ní ještě dlouhá cesta. Během programu jistě probíhá odbourávání negativních pocitů, stresů cestou příjemných prožitků, ale není to přímo léčba.*“ Také lektorka ze ZOO uvedla, že: „*označení zoorehabilitace pro programy, které realizují není zcela vhodné. U zoorehabilitace je dle mého názoru nutná spolupráce s lékařem.*“ Dle odborné literatury však při zoorehabilitace není nutná spolupráce s lékařem. Zoorehabilitace má edukační a prožitkový charakter a sdružuje pod sebe několik forem. Krausová uvádí jako jednu z metod Animal Assisted Activities (AAA) –zvířaty podporované aktivity. Tento soubor aktivit nabízí příležitost pro

výchovný, motivační či rekreační užitek zaměřený na zvýšení života klienta především po kvalitní stránce. Při provádění AAA není přesně definován specifický léčebný cíl pro každého klienta (Krausová, 2003). AAA se dá pojmenovat, jako „ setkání a pozdravení“. V rámci této činnosti nastává setkání a vzájemná pozitivní interakce mezi klientem a zvířetem (Eisertová, 2006).

Neznalost termínu zoorehabilitace patrně vyplívá ze vzdělání lektorů. Např. v ZOO Praha mají lektori vzdělání přírodovědecké, nikoli v oblasti pomáhajících profesích. Stejně je tomu tak i v ZOO Děčín. Problematiku zoorehabilitace tedy neznají dostatečně. Dále z výzkumu vyplynulo, že lektori nemají žádný přehled o probíhajících konferencích či zastřešujících organizacích v této oblasti. Konference sice každoročně pořádají, ale pouze v rámci zoologických zahrad a dále tyto konference nerozšiřují. Přichází tak o možnost porovnání výsledků z jinými organizacemi, které se zoorehabilitací zabývají.

Z výzkumu jasně vyplívá, že zoorehabilitace v zoologických zahradách probíhá. Její průběh není koncepčně upraven. Velkou chybou je, že ve většině ZOO se nezaznamenávají výsledky a neprobíhá žádná evaluace těchto výsledků. Lektori oddělení VVO Praha se shodli, že si nejsou zcela jistí označením zoorehabilitace pro jejich programy. Jako vhodnější termín uvedl vedoucí oddělení tzv. zooostvětu. Z rozhovoru však dále vyplynulo, že ZOO nezaznamenává data a není zde realizována evaluace. Je tedy sporné zda lze mluvit o osvětě pokud se alespoň základní data nezaznamenávají a nerealizuje se evaluace výsledků? V rozhovoru dále lektor uvedl: *“Výsledky nedokážeme příliš hodnotit, spíš okamžité reakce. Ty jsou nejrůznější od nadšení, po odpor, až fobické projevy.“* Tato odpověď však nereflektuje skutečnost, že nálada dětí je ovlivněna právě probíhajícím program, či něčím jiným. Toto zjištění se jeví jako veliký nedostatek. Není možné hovořit o vlivu zoorehabilitace, pokud nejsou zaznamenány výsledky. Lektori by měli zaznamenávat průběh daného programu v ZOO a stejně tak i reakce dětí. Bez záznamu výsledků je hodnocení přínosu programů nepodložené, což je problémem evaluace obecně. Aby informace o pozitivním vlivu zvířat na děti bylo objektivní, je potřeba vést pravidelné statistické údaje.

Z rozhovorů s respondenty dále vyplynulo nedostatečné zpracovávání metodiky k jednotlivým programům. Lektori shodně uvedli, že si programy vymýšlí a realizují sami, a metodiku mají pouze centrální. Tu si pak upravují a přizpůsobují ji pro různé věkové kategorie i pro různé typy postižení. Nejsou tedy speciálně zpracované metodiky pro práci s dětmi s určitým typem postižením. Cílem dalšího vývoje by tedy mělo být zpracování speciální metodiky.

Pokud si veškeré programy tvoří lektori sami a nezaznamenávají průběh - tj. netvoří metodiku k jednotlivým programům, může nastat problém, pokud lektori onemocní, či z nějakého důvodu nebudou schopni programy realizovat. Jejich nástupci pak nebudou mít podporu v metodice a budou muset začínat sbírat zkušenosti zase od nuly.

Na otázku o způsobu financování nebyli respondenti schopni přesně odpovědět, z jakého zdroje jsou programy financovány. Uvedli pouze, že jsou programy v režii zoologické zahrady, ale bližší informace mi nebyli schopni sdělit. Z tohoto důvodu se mi nepodařilo zjistit, zda je jsou programy placené z grantů, nebo jakým dílem se na jejich realizaci podílí klienti. Přitom dle zkušeností canisterapeutického sdružení Hafík, lze finance na realizaci zoorehabilitace získávat formou dotací či darů.

Při realizaci výzkumu bylo zjištěno, že jedna z dotazovaných lektorek zabývající se zoorehabilitací je placena jako publikační pracovník, nikoliv jako pracovník zoorehabilitace. Průběh zoorehabilitace v tomto případě není podpořen centrálně vedením zoologické zahrady. Problematika zoorehabilitace tedy není dostatečně zajištěna ani po personální stránce.

Dalším nedostatkem je nedostatečná propojenost zoologických zahrad. Lidé zabývající se programy s kontaktními zvířaty se mezi sebou neznají. Toto tvrzení dokládá záznam z rozhovoru, realizovaného při konferenci Pravda o Zooterapii v Českých Budějovicích dne 13.11.2009 ze kterého vyplynulo, že z programy realizovanými v zoologických zahradách v rámci zoorehabilitace začala Brněnská ZOO jako první. Z polostandardizovaného rozhovoru realizovaného v Praze dne 10.4.2010 vyplynulo, že se zoorehabilitací začali zabývat jako první ZOO Praha. Na otázku, zda lektorka ze ZOO Praha ví o programech realizovaných v ZOO Brno odpověděla

záporně. Tyto odpovědi tedy jasně ukazují na vzájemnou nepropojenost zoologických zahrad. Zároveň je zde nedostatečná komunikace a propojenost zoologických zahrad s ostatními organizacemi zabývajícími se zoorehabilitací. Nedochozí tedy s nimi k vzájemné výměně zkušeností.

I přes mnohé výše uvedené nedostatky, bych zde ráda uvedla, že je velice důležité, aby se programy s kontaktními zvířaty nadále realizovaly a rozšiřovaly, jelikož je jejich úloha nesmírně důležitá. Dle prof. Matějčka je kontakt dětí se zvířetem zřetelně přínosný pro výchovu k toleranci a ohleduplnosti. Tím tedy i k respektování práv a potřeb druhého (Matějček, 2007). Také autor Leugner uvádí, že je kontakt se zvířetem pro zdravý vývoj dítěte velice důležitý a že je pro optimální vývoj dítěte zoorehabilitace velkým přínosem. Dále Leugner uvádí, že ve vztahu dítěte probíhá mj. empatie, výchova, vztah akceptace, mentální stimulace fyzický kontakt-dotek. (Leugner, 2002). Na pozitivním přínosu kontaktu zvířat s dětmi se shodují i všichni respondenti, se kterými jsem uskutečnila v rámci výzkumu rozhovory. Např. lektorka ze ZOO Děčín uvedla, že při programech jde o budování kladného vztahu k přírodě a ke zvířatům. Pro děti ZŠ je cílem doplnění výuky zajímavou formou. U klientů s postižením je cílem hlavně vytržení ze stereotypu a zprostředkování nevšedního zážitku, který je velice důležitý pro psychický stav dětí.

Na otázku, jaké druhy zvířat jsou k zoorehabilitaci používána, respondenti shodně uvedli, že pro zoorehabilitaci využívají různé druhy hadů a savců, ze savců jsou to zejména morčata, zakrslí králíci, kozy, fretky a ovečky. Také IMahelka ve své práci mj. uvádí, že zakrslý králík je vynikající terapeutický pomocník z důvodu jeho klidné, ale zároveň i aktivní a zvědavé povaze (Mahelka, 2003).

Respondenti dále shodně uvedli, že je pro přípravu zvířat velice důležitý kontakt s člověkem již od brzkého věku. Pro realizaci programů lektori využívají zvířata, která jsou v první řadě zvyklá na kontakt s lidmi a jsou tedy bezpečná. Dále musí být dle respondentů zvířata snadno přenositelná. Lektori si musí být jistí, že zvíře nezaútočí. Tyto výsledky potvrzuje i Nerandžič, který uvádí, že by se na zoorehabilitaci mělo podílet zvíře, které je dobře socializováno a tedy zvyknuto na přítomnost člověka. Musí být tolerantní k člověku i ostatním druhům zvířat (Nerandžič, 2005).

Dle lektorky ze ZOO Praha je vždy velice důležité, aby lektoři uměli se zvířaty správně zacházet. Toto zjištění se shoduje s tvrzením Nerandžiče, který uvádí, že člověk zabývající se zoorehabilitací musí rozumět základním pravidlům chování a chovatelství zvířat (Nerandžič, 2005). Dále respondenti shodně uvádějí, že se vždy do předu seznamují se specifiky jednotlivých klientů. I zde je shoda s Nerandžičem, který uvádí, že by lidé zabývající se zoorehabilitací měli být srozuměni s problematikou jednotlivých klientů, ať už se jedná o zdravotní, mentální či sociální znevýhodnění osob (Nerandžič, 2005).

6 ZÁVĚR

Hlavním cílem bakalářské práce bylo zjistit možnosti a způsoby využití zvířat v zoologických zahradách v oblasti zoorehabilitace. Jako dílčí cíle byly stanoveny specifikace druhů zvířat, které jsou v rámci zoorehabilitace využívány v programech zoologických zahrad a provedení depistáže programů a aktivit realizovaných v zoologických zahradách v rámci zoorehabilitace na území České republiky. Na základě uvedených výsledků lze konstatovat, že cíl práce byl naplněn.

Prostřednictvím sběru a analýzy dat, dotazníkového šetření - CAMI, polostandardizovaných rozhovorů a zúčastněného pozorování bylo získáno potřebné množství informací pro zpracování bakalářské práce. V rámci výzkumu byly osloveny všechny zoologické zahrady na území ČR. Z výsledků vyplynulo, že programy s kontaktními zvířaty pro zdravé i zdravotně znevýhodněné děti probíhají v ZOO Praha, Brno, Děčín a Olomouc. Z dalšího šetření následně vyplynulo, že v největší míře se těmito programy zabývají ZOO Praha a Děčín. V těchto zahradách byla osobně provedena depistáž aktivit realizovaných v těchto zahradách. Měla jsem tak možnost sledovat provádění zoorehabilitace v zoologických zahradách v praxi.

Nejčastěji používaná zvířata v programech jsou různé druhy hadů, ze savců jsou to zejména morčata, zakrslí králíci, kozy, fretky, ovečky. Jedná se o snadno chovatelné druhy, druhy s nimiž je zkušenost, že bývají klidné, neútočné a netoxické. Vybírají se jedinci mladí, s nimiž je soustavně pracováno, aby přivykli manipulaci nebo starší jedinci, kteří byli na manipulaci zvyklí a prokazatelně jsou klidní. Průběžně je také sledován zdravotní stav a nálada zvířat (svlékání, po krmení atd.)

Prostřednictvím polostandardizovaných rozhovorů s lektory zoologických zahrad, kteří se aktivně zabývají vymyšlením a realizací programů s kontaktními zvířaty pro zdravé i zdravotně znevýhodněné děti, bylo získáno mnoho nových poznatků o možnostech využití zvířat v zoologických zahradách v oblasti zoorehabilitace.

Práce by měla sloužit jako vhodný edukační a propagační materiál zoorehabilitace. Dále by měla poskytovat souhrnný přehled možností a aktivit využití

zvířat v zoologických zahradách v oblasti zoorehabilitace, který v současné době není žádným způsobem koncepčně sestaven.

7 SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ:

1. BARTOŠOVÁ, J. Pozitivní interakce mezi člověkem a koněm. In *Terapie a asistenční aktivity lidí za pomoci zvířat: sborník příspěvků z odborné konference s mezinárodní účastí konané 16.-17.4. 2008 v Praze*. 1. vyd. Praha: Česká zemědělská univerzita v Praze, 2008. s.8-9. ISBN 978-80-213-1773-4.
2. CASKOVÁ, V. Hlediska výběru a výcvik koní pro hiporehabilitaci. In *Terapie a asistenční aktivity lidí za pomoci zvířat: sborník příspěvků z odborné konference s mezinárodní účastí konané 16.-17.4. 2008 v Praze*. 1. vyd. Praha: Česká zemědělská univerzita v Praze, 2008. s.10-11. ISBN 978-80-213-1773-4
3. DELTA SOCIETY What are Animal-Assisted Activities/ Therapy. [on line]. [cit. 2010-22-02]. Dostupný z: <<http://www.deltasociety.org>>
4. DISMAN, M. Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele. 3. vyd. Praha: Karolinum, 2000. 374 s. ISBN 80-246-0139-7.
5. DOLEŽALOVÁ, A. Papoušci-ornitoterapie. In *Zooterapie ve světle objektivních poznatků*. Kolektiv autorů. 1.vyd. České Budějovice: Dona, 2007. Zooterapie, s. 282 – 289. ISBN 978-80-7322-109-6.
6. Dream at the ZOO, *Mission* [online]. c 2010 [cit. 2010-03-15]. Dostupné z: <https://www.dreamnightatthezoo.nl/English/index_EN.htm>.
7. EISERTOVÁ J. Využití aktivit za asistence zvířat (AAA) a terapie za asistence zvířat (AAT), v rámci prevence sociálně patologických jevů u dětí. In *Zdravotně sociální problematika dětství v evropském kontextu. Sborník příspěvků*. 1.vyd. České Budějovice: Jihočeská Univerzita, 2006. s. 18-20. ISBN 978-80-7040-946-6.
8. FISCHER, G, A. Zvířata jako ko-terapeuti (pes). In *Mezinárodní seminář o zooterapiích. Sborník příspěvků*. Brno: Sdružení Filia, 2003. s. 32 – 37. ISBN 80-239-3591-7.
9. FOKT, M. *Zoologické zahrady České republiky a okolních zemí*. 1. vyd Praha: Academia, 2008. 398 str. ISBN 978-80-200-1620-1.

10. FREEMAN, M Terminologie v zooterapii. In *Zooterapie ve světle objektivních poznatků*. Kolektiv autorů. 1.vyd. České Budějovice: Dona, 2007. Zooterapie, s. 30 – 37. ISBN 978-80-7322-109-6.
11. FREEMAN, M. Tvorba norem praxe canisterapie a její definice. In *Mezinárodní seminář o zooterapiích k tvorbě metodiky. Sborník příspěvků*. Brno: Sdružení Fiala, 2005. s.12-17. ISBN 80-239-5863-1.
12. HYPŠOVÁ, D. Felinoterapie, metodika a praktické zkušenosti. In *Pravda o zooterapii. Sborník příspěvků z celostátní konference pořádané dne 25.11.2003 v Hluboké nad Vltavou*. 1.vyd. České Budějovice: Jihočeská Univerzita v Českých Budějovicích, Zdravotně sociální fakulta, 2003. s. 7-15. ISBN 80-7040-675-5.
13. HYPŠOVÁ, D. Práce s dětmi, felinoterapie a loutkové pohádky. In *Mezinárodní seminář o zooterapiích. Sborník příspěvků*. Brno: Sdružení Fiala, 2003. s. 13-17. ISBN 80-239-3591-7.
14. KADLECOVÁ, E. Zlepšování kvality života s pomocí felinoterapie: výběr vhodného zvířete pro felinoterapii. In *Zooterapie ve zdravotnických zařízeních. Sborník z odborné konference*. Praha: Dobrovolnické centrum Fakultní nemocnice v Motole, 2009. s.14-19.
15. Jak to všechno začalo [online] c.2010 [cit. 2010-22-02]. Dostupné z: <<http://www.dremnight.cz>>
16. KALINOVÁ, V. Standarty v canisterapii. In *Mezinárodní seminář o zooterapiích k tvorbě metodiky. Sborník příspěvků*. Brno: Sdružení Fiala, 2004. s.36-38. ISBN 80-239-3591-7
17. KŘEMENOVÁ, E. Využití morčete v zoorehabilitaci, případné využití kombinace morče-pes. In *Zooterapie ve zdravotnických zařízeních. Sborník z odborné konference*. Praha: Dobrovolnické centrum FN v Motole. 2008. s.22-25.
18. LACINOVÁ, J. Situace canisterapie v ČR. In *Mezinárodní seminář o zooterapiích. Sborník příspěvků*. Brno: Sdružení Fiala, 2003. s. 7 – 10. ISBN 80-239-3591-7.
19. LACINOVÁ, J. Historický vývoj zooterapie a její současný stav. In *Zooterapie ve světle objektivních poznatků*. Kolektiv autorů. 1.vyd. České Budějovice: Dona, 2007. Zooterapie, s. 27 – 29. ISBN 978-80-7322-109-6.

20. LANTELME, V. Terminologie v hiporehabilitaci. . In *Zooterapie ve zdravotnických zařízeních. Sborník z odborné konference*. Praha: Dobrovolnické centrum FN v Motole. 2008. s.116-119.
21. LEIBETSEDER, J. Představení činnosti spolku Zvířata jako terapie (TAT). In *Mezinárodní seminář o zooterapiích k tvorbě metodiky. Sborník příspěvků*. Brno: Sdružení Fiala, 2004. s.34-36. ISBN 80-239-3591-7.
22. LEUGNER, S., WINKEL MAZER, R.,SIMON, R. *Mensch und Tier. Eine harmonische Beziehung*. Norka Verlag: Klosterneuburg, 2002. ISBN 3-85050-502-2.
23. LOUČKA, R. Ovce a kozy. In *Zooterapie ve světle objektivních poznatků*. Kolektiv autorů. 1.vyd. České Budějovice: Dona, 2007. Využití dalších zvířecích druhů v zooterapii, s. 299 -304. ISBN 978-80-7322-109-6.
24. MAHELKA, B. Malá zvířata. In *Zooterapie ve světle objektivních poznatků*. Kolektiv autorů. 1.vyd. České Budějovice: Dona, 2007. Využití dalších zvířecích druhů v zooterapii, s. 292-298. ISBN 978-80-7322-109-6.
25. MAHELKA, B. Není jenom canisterapie. In *Mezinárodní seminář o zooterapiích. Sborník příspěvků*. Brno: Sdružení Fiala, 2003. s. 32 – 37. ISBN 80-239-3591-7.
26. MAHELKA, B. Využití dalších zvířecích druhů v zooterapii-úvod do problematiky. In *Zooterapie ve světle objektivních poznatků*. Kolektiv autorů. 1.vyd. České Budějovice: Dona, 2007. Využití dalších zvířecích druhů v zooterapii, s. 281. ISBN 978-80-7322-109-6.
27. NEDVĚDOVÁ, M. Canisterapie v dětské psychiatrii-přístupy a plemena psů. In *Kontakt*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Zdravotně sociální fakulta, 2008. 2.vyd. s.71-73. ISSN 1212-4117.
28. NERANDŽIČ, Z. Canisterapie a možnosti. In *Mezinárodní seminář o zooterapiích k tvorbě metodiky. Sborník příspěvků*. Brno: Sdružení Fiala, 2005. s.19-22. ISBN 80-239-5863-1
29. NERANDŽIČ, Z. Zooterapie v kontextu ucelené rehabilitace. In *Mezinárodní seminář o zooterapiích k tvorbě metodiky. Sborník příspěvků*. Brno: Sdružení Fiala, 2004. s.12-14. ISBN 80-239-3591-7.

30. NOVOTNÝ, S.-SVOBODOVÁ, I. BLÁHA, B. Výběr vhodných štěnat psa domácího pro budoucí využití v zoorehabilitaci. In *Terapie a asistenční aktivity lidí za pomoci zvířat: sborník příspěvků z odborné konference s mezinárodní účastí konané 16.-17.4. 2008 v Praze*. 1. vyd. Praha: Česká zemědělská univerzita v Praze, 2008. s.75-77. ISBN 978-80-213-1773-4.
31. Občanské sdružení ELVA-HELP. Internetové stránky organizace [online] [cit. 2010-22-02] Dostupné z: <<http://www.elva.cz>>
32. ODENDAAL, J. *Zvířata a naše mentální zdraví*. Praha: Brázda, s.r.o., 2007. 173 str. ISBN 978-80-209-0356-3.
33. OTTERSTED, C. *Tiere als therapeutische begleiter*. 1.vyd. Stuttgart: Kosmos, 2001. 214 str. ISBN 3-440-08988-6.
34. OTTERSTED, C. *Mensch und Tiere im Dialog*. Stuttgart: Kosmos, 2007. 549 str. ISBN 978-3-440-09472-3.
35. SEDLÁČKOVÁ, A. Výcvik lam nemá s cirkusem nic společného. In *ZOO report. Magazín pro přátelé ZOO Brno*, 2006, č. 4, str.11.
36. SEITLOVÁ, K. Zooterapie a rizika s ní spojená. In *Mezinárodní seminář o zooterapiích. Sborník příspěvků*. Brno: Sdružení Filia, 2003. s. 26 – 28. ISBN 80-239-3591-7.
37. SEIBENBURGEROVÁ, M. Canisterapie v psychiatrii. In *Zooterapie ve zdravotnických zařízeních. Sborník z odborné konference*. Praha: Dobrovolnické centrum Fakultní nemocnice v Motole, 2009. s.7-8.
38. SKRUŽNÁ, J.-VILHUMOVÁ, I. 10 let společné práce pro handicapované návštěvníky v Zoologické zahradě HMP a Botanické zahradě HMP se zvláštním zřetelem na zrakově postižení. Výroční zpráva 1996-2006. Praha: Hard Press. 48 str. ISBN 80-85126-88-5.
39. STEGEMANN, A.,- MAZÁNEK, V. Lamaterapie-první pokusy a zkušenosti. In *Mezinárodní seminář o zooterapiích k tvorbě metodiky. Sborník příspěvků*. Brno: Sdružení Fiala, 2004. s.76. ISBN 80-239-3591-7

40. SUDA, S. Osobnostní aspekty zoorehabilitace. In *Kontakt*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Zdravotně sociální fakulty, 2008. 2.vyd.s 109-111. ISSN 1212-4117.
41. SVOBODOVÁ, I-TICHÁ, V. Testování a výběr psů vhodných pro canisterapii s ohledem na dostupné zkušební řady využívané v ČR. In *Mezinárodní seminář o zooterapiích. Sborník příspěvků*. Brno: Sdružení Filia, 2003. s. 22 – 26. ISBN 80-239-3591-7.
42. SVOBODOVÁ, I Zoonózy a zooterapie. In *Kontakt*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Zdravotně sociální fakulty, 2008. 2.vyd. s 113-115. ISSN 1212-4117.
43. ŠVESTKOVÁ, R. Volnočasové aktivity jako prevence sociálně patologických jevů. In *Zdravotně sociální problematika dětství v evropském kontextu. Sborník příspěvků*.1.vyd. České Budějovice: Jihočeská Univerzita. 2006. s. 87-91. ISBN 978-80-7040-946-6.
44. ŠUSTA, F Kontaktní představení se zvířaty v Zoo Praha. In *Gazela*. Praha: Zoologická zahrada, 2006, s. 141-146. ISBN 80-85126-76-1.
45. TICHÁ, V. Legislativní úprava týkající se praktikování zooterapie. In *Zooterapie ve světle objektivních poznatků*. Kolektiv autorů. 1.vyd. České Budějovice: Dona, 2007. Využití dalších zvířecích druhů v zooterapii, s. 47 -53. ISBN 978-80-7322-109-6.
46. TICHÁ, V. Propojení (kombinace) využití různých druhů zvířat. In *Zooterapie ve světle objektivních poznatků*. Kolektiv autorů. 1.vyd. České Budějovice: Dona, 2007. Využití dalších zvířecích druhů v zooterapii, s. 308 -310. ISBN 978-80-7322-109-6.
47. UNGEROVÁ, D. Canisterapie v praxi. In *Kontakt*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Zdravotně sociální fakulty, 2008. 2.vyd. ISSN 1212-4117.
48. VÁGNEROVÁ,M. Vývojová psychologie I-Dětství a dospívání.1.vyd.Praha: Karolinum,2005.459str.ISBN 80-264-0956-8.

49. VELEMÍNSKÝ, M. a kol. *Zooterapie ve světle objektivních poznatků*. 1. vyd. České Budějovice: Dona s.r.o., 2007. 335 str. ISBN 978-80-7322-109-6.
50. VESELÁ, J. Interakce v hipoterapii a canisterapii. . In *Zooterapie ve zdravotnických zařízeních*. Sborník z odborné konference. Praha: Dobrovolnické centrum FN v Motole. 2008. s.9-11. ISBN
51. VILHUMOVÁ, I. *Příroda ve tmě*. Metodický materiál pro práci s nevidomými. 1. vyd. Praha: Zoologická zahrada hl.m. Prahy, 2008. str.24. ISBN 978-80-85126-04-4.
52. VÍTKOVÁ, S. Zvířata pomáhají postiženým dětem. In *Terapie a asistenční aktivity lidí za pomoci zvířat: sborník příspěvků z odborné konference s mezinárodní účastí konané 16.-17.4. 2008 v Praze*. 1. vyd. Praha: Česká zemědělská univerzita v Praze, 2008. s.104-106. ISBN 978-80-213-1773-4
53. VITMAJEROVÁ, P. Využití hiporehabilitace OPJ v léčbě závislosti. In *Zooterapie ve zdravotnických zařízeních*. Sborník z odborné konference. Praha: Dobrovolnické centrum FN v Motole. 2008. s.9-11.
54. VÍZDALOVÁ, H. Místo psychologie v hipoterapii. In *Mezinárodní seminář o zooterapiích k tvorbě metodiky*. Sborník příspěvků. Brno: Sdružení Fiala, 2004. s.12-14. ISBN 80-239-3591-7
55. VOJTĚCHOVSKÝ, M. Zvířata v domovech pro seniory. In *Mezinárodní seminář o zooterapiích*. Sborník příspěvků. Brno: Sdružení Filia, 2003. s. 22 – 26. ISBN 80-239-3591-7.
56. VOTAVA, J., a kol. *Ucelená rehabilitace osob se zdravotním postižením*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2005. 207 str. ISBN 80-246-0708-5.
57. VOLŠICKÁ, J. Senior terapie a jejich možnosti. In *Mezinárodní seminář o zooterapiích*. Sborník příspěvků. Brno: Sdružení Filia, 2003. s. 19 – 20. ISBN 80-239-3591-7.
58. Záznamy, poznámky z rozhovoru realizovaného v Českých Budějovicích dne 13.11.2009
59. Záznamy, poznámky z polostandardizovaného rozhovoru realizovaného v Praze dne 10.4.2010

8 KLÍČOVÁ SLOVA

Kontaktní zvířata

Lektoři

Účastníci programů

Zoorehabilitace

9 PŘÍLOHY

Příloha č. 1 – Oslovení zoologických zahrad

Příloha č. 2 – Dotazník

Příloha č. 3 – Otázky z polostandardizovaného rozhovoru

Příloha č. 4 – Fotodokumentace

Příloha č. 1 – Oslovení zoologických zahrad

Dobrý den,

jmenuji se Žaneta Říhová a jsem studentkou Zdravotně sociální fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Zároveň jsem dobrovolníkem centra Zoorehabiliace pod Ústavem sociální práce na ZSF JU, které se zabývá zoorehabilitací. Problematika pozitivního vlivu zvířat na člověka mě velice zajímá. V současné době píši bakalářskou práci na téma Možnosti využití zvířat v zoologických zahradách v oblasti zoorehabilitace.

Obracím se na Vás s prosbou o informace. Mezi cíle mé bakalářské práce patří zmapování využívání zoorehabilitace v zoologických zahradách v České republice.

Zoorehabilitaci můžeme definovat jako souhrn činností, při kterých se využívá léčebného působení různých druhů zvířat na prožitky a chování člověka. Jedná se především o přímý kontakt klientů s živými zvířaty, ale také o celý proces podílení klientů na ošetřování a chovu zvířat. Může se také jednat o využití zvířat při edukačním procesu klientů.

V případě, že vaše zařízení provozuje aktivity, které se přibližují výše zmíněné definici zoorehabilitace, prosím o vyplnění přiloženého dotazníku. V případě, že zoorehabilitaci nevyužíváte prosím o zaslání záporné odpovědi. I taková to informace je pro mě důležitá z důvodu zařazení do výzkumného vzorku. Údaje Vámi poskytnuté využiji pouze pro potřeby zpracování své bakalářské práce

Předem Vám velice děkuji za Vaši ochotu a čas, který jste mi věnovali.

S pozdravem a přáním hezkého dne

Žaneta Říhová

Příloha č. 2 – Dotazník

1. S jakými druhy a počtem zvířat zoorehabilitaci realizujete ?

.....

2. Jak jsou zvířata vybírána a připravována pro použití v zoorehabilitaci?

.....

3. Kdo v zařízení zoorehabilitaci vede (vzdělání, kvalifikace):

.....

4. U jakých klientů je zoorehabilitace aplikována? (věk, popř.diagnóza)

.....

5. Jak často probíhají schůzky s klienty za účelem zoorehabilitace?

.....

6. Jak probíhá kontakt zvířete s klientem? (Prosím o krátký popis průběhu zoorehabilitace u konkrétního klienta či skupiny klientů).

.....

7. Jaký vliv má dle Vašeho názoru zoorehabilitace na klienta (v čem je pro klienta nejprínosnější)?

.....

8. Je zoorehabilitace prováděna v prostorách ZOO, nebo se zvířaty docházíte za klienty?

.....

9. Z jakých zdrojů je zoorehabilitace financována? (přispívají si klienti samy, nebo máte dotace)

.....

Ještě jednou děkuji za Vaši ochotu a čas, který jste mi věnovali.

Příloha č. 3 – Otázky z polostandardizovaného rozhovoru

1. Jaké zaměření mají programy, které ve Vaší ZOO provozujete?
2. Jaké máte vzdělání?
3. Mohl (a) byste v krátkosti popsat průběh programů, kterými se zabýváte?
4. Pro koho jsou tyto programy určeny?
5. Jaký je cíl těchto programů?
6. Jaké jsou výsledky? Zaznamenáváte je a pracujete s nimi zpětně?
7. Je dle Vašeho názoru termín zoorehabilitace pro kontaktní setkávání zvířat a dětí správný? Popř. jaký jiný termín byste použil (a)?
8. Spolupracujete s nějakými zastřešujícími organizacemi?
9. Myslíte si, že jsou zvířata v zoologických zahradách pro zoorehabilitaci vhodná?
10. Uveďte druhy zvířat se kterými spolupracujete?
11. Jak zvířata na své programy připravujete?`
12. Spolupracují s jinou Zoo, případně víte o nějaké tuzemské či zahraniční Zoo, která se tomu věnuje?

Příloha č. 4-fotodokumentace

Obrázek č. 1: Program „S oslíkem za zvířátky“

Zdroj: archiv ZOO Děčín

Obrázek č. 2: Program „Zvířata a jejich mláďata“

Zdroj: vlastní fotodokumentace

Obrázek č. 3: Program „Hospodářská zvířata“

Zdroj: vlastní fotodokumentace

Obrázek č. 4: Program „Hospodářská zvířata“

Zdroj: vlastní fotodokumentace

Obrázek č. 5: Program „Nebojte se strašidel“

Zdroj: vlastní fotodokumentace

Obrázek č. 6: Program „Zvířata a jejich mláďata“

Zdroj: vlastní fotodokumentace